Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 272 (11470) | 1980 чылдың ноябрь 23, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 көп.

СЭКП-НИҢ XXVI СЪЕЗДИЗИНГЕ УТКУШТУР

ЧЫЛДЫ ЧЕДИИШКИННИГ ДООЗАР, СЪЕЗДИНИ ТӨЛЕПТИГ УТКУУР

АЖЫГЛАЛГА КИРЕР

Найысылал Кызылдың бешки микрорайону хүн келген тудум улам чаагайжыды туттунуп, өзүп сайзырап орар. Ында хөй каът бажыңнарның тудуглары чоорту бедип, ажыглалга киреринге чоокшулап турары-даа бар. Оларның аразында улуг хемчээлдиг калбак панельдерден ханаларын тудуштуруп тургаш эптеп кылган № 8 бажың онзаланып ылгалып турар.

Бо дээрге мурнундагы кылдынып турган панель бажыңнардан хемчээли-даа, өрээлдерниң туружунуң-даа талазы-биле элээн ылгалдыг, чаа серияның бажыңы-дыр. Оон даштыкы ханалары кылагар даштыг, улуг хемчээлдиг калбак панельдерден болгаш угулзалыг лоджиялардан бүткен. Чаа хевирниң экспериментилдиг бажыңында шеверлел болгаш тудуг-монтажтың сөөлгү ажылдары кылдынып турар. Ону эки шынарлыг кылып, дүрген доозар дээш аразында күш-ажылчы маргылдааны салып алган шудургу ажылдап турар бригадалар хөй. Кайнаар-даа көөрге бачым иш. Кижи бүрүзү бир-ле үүлени бүдүрген.

Мында ажыл-иштиң байдалы-биле таныжар дээш «Кызыл тудуг» эргелелиниң № 3 участогунуң мастери Датыг-оол Ооржак-биле ужуражып чугаалашкаш, келген херээвистиң дугайын анаа чугаалаарывыска чыскаалдыр тургузуп каан вагончиктерже бисти чалады. Ажылчыннарның дыштанырынга таарыштыр дерээн бажыңчыгаштарның чанында шевергин дериттинген стендиде бригадалар аразында чарлаттынган социалистиг чарыштың негелделерин, доозукчу чылдың үшкү кварталының күш-ажылчы чедиишкиннерин көргүзүглерин, тиилекчилерни бижээн. Мурнакчыларның аразында экспериментилдиг бажыңны калбак панельдер-биле эптеп, тудуг-монтаж ажылдарын кылып келген Александр Пашковтуң бригадазы база бар болду. Бот-орулга-чарылгалыг бригада октябрь айда 105 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылып чорудар планын 140 муң рубльге кылгаш, алган хүлээлгезин 133,3 хуу күүсеткен.

Планныг онаалдаларны күүсединге бригадир А. Пашковтуң кииргени үлүү улуг. Ол бодунга болгаш эш-өөрүнге негелделиг. Кылган ажылын эчизинге чедирбээнде сеткили божургавас кижилерниң бирээзи. Ажыл шагы үзер болгаш кылган ажылын чуду-карагаш кижилер-биле чаныш-сылааш чокка чугаалажып, олардан шыңгыы негелдени кылып турар. Бригадирниң хөй талалыг болгаш харыысалгалыг хүлээлгезин ол беш чыл иштинде күүседип келген болгаш мергежил дуржулгазы улгаткан.

А. Пашковтуң бригадазы панельден кылдынган ханаларлыг бажыңнарны эптеп кылырынга элээн мергежий берген. Бригада кежигүннериниң аразында тудуг-монтаж ажылдарының бедик мергежилдиг специалистери хөй. Оларның санынга ай, квартал планнарын ажыр күүседип келген, 1979 чылда социалистиг чарыштың тиилекчизи деп аттың эдилекчизи Борис Монгуш база Николай Захаренко, Сергей Науменко болгаш оон-даа өскелерни хамаарыштырып болур.

№ 8 бажыңны ажыглалга кирер дээш шудургу ажылдаар турар бригадалар хөй. Август айда-ла ажыглалга кирген, чурттакчыларга эжиин ажыдып бээр ужурлуг бажыңның тудуу чүнүң чыллагаанындан саадай бергенил? Бо айтырыгга бригадир А. Пашков, мастер Д. Ооржак чаңгыс харыыны бердилер.

«Тудуг кезектери» комбинат ук бригаданы четчир санныг болгаш эки шынарлыг материалдар-биле чогуур хуусаазында хандырып шыдаваанындан ажыл саадаан. Эң ылаңгыя, бажың тудуунга ажыглап келген калбак панель ханаларның чамдыктарының шынары багай, азыглары, арыннары ойбак-чирик болур. Ону эде кылгаш, дескилеп хоюглаарынга тудугжулар боттары хөй үешакты үндүрер ужурга таварыжып келген. Оон түңнелинде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү эвээжээш, бот-орулга-чарылгалыг бригаданың карылгага таварыштыра бээр. Ук комбинаттың чогуур үезинде хандырбаан кылыгларын манап, үрей кылдынганнарын эдип турда, бажыңның ажыглалга кирер хуусаазының узамыкканы ол.

Тудугжуларның кызымаккай ажылдап келгениниң түңнелинде найысылалдың бешки микрорайонунда база бир чаа чуртталга бажыңы чоокку хүннерде ажыглалга кирер.

М. ОНДАР.

Кызылдың даараныылга фабриказының коллективи съезд мурнунуң социалистиг чарыжын улам калбарткан. Ол дээрге, республикада бодунуң продукциязынга күрүнениң Шынар демдээн тыыскан чаңгыс бүдүрүлгеге чери. Даараныкчылар чүгле шынар эвес, харын база сан-даа талазы-биле бедик көргүзүглерни чедип ап турар. Чижээ, бо чылдың эрткен он айларында даараныкчылар ниитизи-биле 365 муң рубльдиң дааран кылыгларын садыг четкилеринче кылып чорудар тургаш, ону бүрүнү-биле күүсеткен. Ол ышкаш продукция сайгарарының даалгазы база ажыр күүсеттинген. 140 муң рубльдиң продукциязын сайгарар тургаш, даалганы барык чүс чеден муң рубль чедирген азы план 114,2 хуу күүсеттинген.

Фабриканың бригадаларының болгаш ээлчеглериниң аразында социалистиг чарышка Н. С. Макарованың удурткан комсомолчу-аныяктар бригадазы октябрь айда мурнуку одуругну ээлээн. Бригадада хоочуннарның бирээзи коммунист О. Монгуш, комсомолчулар Т. Берёзова, З. Аракчаа болгаш өскелер-даа онгу беш чылдың шалыпчылары адын оскунмайн, чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турарлар.

ЧУРУКТА: (солагай таладан оң талазынче) комсомолчулар З. Аракчаа биле Т. Берёзова арга-дуржулга солчуп турлар.

Л. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

КУШ ХООРАЙЫ

РУССКО-ВЫСОЦКОЕ СУУР. (Ленинград область). Чаа бройлер комплекизин ажыглалга кииргени-биле Ленинград чоогунда куш ажылы үлетпүр үндезининче шилчиттинген. Доктааттынган хуусаазындан бир чыл бурунгаар «Южная» деп куш фабриказын ноябрь 21-де ажыглалда кирген.

Тудугжуларның шалыпчы темпилери куш өстүрүкчүлериниң аймааратпаан: олар куш оолдарын баш удур өстүрүп алган болгаш чаа тудугну үлетпүрге үндезилеп дораан шиңгээдип эгелээн. Ленинградтың болгаш областың беш чылдың сөөлгү чылынга социалистиг хүлээлгелериниң чугула пунктузу хуусаадан эрте күүсеттингени ол.

Төлевилекчилер комплексти ажыглап болур он-он гектар черни камнап алыры-биле, улуг девискээр ээлевес кылдыр ажылдап кылган. Хемчээл талазы-биле улуг эвес шөлдерде чээрби беш бедик корпустарны туткан. Оларның бирээзи-ле оон мурнундагы төлевилелдерниң он ындыг тудугларынга дең. Эжиктери, соңгалары чок бажыңнарны көөрге сагышка харын эдлептиг. Чүл дээрге оларны лифтилер болгаш тудуштурар кудумчу тудуглары-биле харылзаштырган. Оон ачызында чырык үени автоматтар таарыштырар, иштики климатты өйлээрин база оларга даасан.

Автомат-инкубаторларга чазылган куш оолдарын манаа өстүрер. Чыл бүрүде беш миллион кушту азыраар комплекс өскээртен чүгле чемнерин алыр.

СЭТА-ның корр.

Шынар — ажылдың көрүнчүү

ТУС-ТУЗУНДА АП КӨӨРГЕ

СЭКП ТК-ның октябрь (1980 ч.) Пленумунга чугаазынга эш Л. И. Брежнев мындаа дээн: «Сезен чылдарда экономиканы интенсивтиг хөгжүлдениң оруунче шилчидери доозулгаа, ол ышкаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү болгаш шынары дыка көдүрүлген турар ужурлуг». Бир эвес онгу беш чылды ажыктыг чоруктуң болгаш шынарның беш чылы деп адап турган болза, үстүнде чугаадан алгаш көөрге, бүдүрүлгениң ажыктыын болгаш ажылдың шынарын бедидери — чаа беш чылда хемчээл база деңнел-даа талазы-биле дыка улуг болуру билдингир-дир.

Эртип турар беш чылда чедип алдынган чүүлдер дараазының беш чылынга үндезин болуру чугаажок. Ынчаарга амгы үеде республикада продукцияның шынарын экижидер дугайында айтырыгны канчаар шиитпирлеп турарыл, бо талазы-биле ажылдың деңнели чүү хирел?

Бо айтырыгга ниити эвес, а тус-тус бүдүрүлгелер талазы-биле харылаар болза, «Тыва кобальт» комбинат продукцияның санының болгаш шынарының-даа айтырыгларын чедиишкинниг шиитпирлеп турар коллективтерниң бирээзи-дир. Ында ажыктыг чорукту углап-башкарарының янзы-бүрү аргаларын ажыглап турарын айтыр херек. Оларның чамдыктарын айтырга мындыг: күш-ажылчы курлавырларны башкарары, эртем-техниктиг депшилгени башкарары, продукцияның шынарын башкарары болгаш оон-даа өске системалар бар.

Комбинатка эргелеп-башкарылганың ындыг аргаларын чергелештир боттандырып тургаш, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери-биле, концентратка металлды хөй хемчээлдиг арыглаары-биле холбаштыр кадрларның мергежилиниң айтырыын хары угда шиитпирлээр аргалыг боол турар-дыр.

Кызылдың даараныылга фабриказы бо талазы-биле багай эвес түңнелдерни чедип ап турар. Амгы үеде ол дээрге, бодунуң чамдык продукциязын хүндүлүг демдек — беш адыр сылдыс-биле кылып үндүрүп турар кара-чаңгыс бүдүрүлге чери-дир. Оон даараныкчыларының дээди чергениң продукциязын бүдүрерин эрткен чылдыындан дөрт катап көвүдеткен.

Чамдык бүдүрүлге коллективтери боттарының чедип алган деңнелин быжыглап шыдавас болгулаары хомуданчыг. Чижээлээрге, «Тыва даг-дүгү» комбинат Шынар демдээ тыыскан продукциязын 1980 чылда база-ла бедик шынарлыг кылдыр бүдүрерин социалистиг хүлээлгеде безин айыткан турган. Бо чылын ук продукцияның шынары кудулааныйндан хүндүлүг демдек ап шыдавайн барган. Ол ышкаш Кызылдың эът комбинады эрткен чылын бодунуң үш чүүл продукциязынга Шынар демдээн чедип алган турганы билдингир. Ынчалза-даа комбинат бо чылын дээди чергениң продукциязын бүдүрер планны күүсетпээн болганда, ол демдекти эдилээр эргезин оксунтаан.

Тываның сүт комбинады, Кызылдың сайгарылга баазазы болгаш өске-даа элээн хөй күш-ажылчы коллективтер шынарны башкарарының комплекстиг системазын үре-түңнелдиг боттандырып чорудуп турар. Сүт комбинадында продукцияны кылып үндүрүп турар кижи бүрүзүнүң ажылының шынарын тус-тус тодарадып, республиканың совхозтары болгаш садыг черлери-биле сырый харылзаалыг ажылдап турар. Оон түңнелинде продукция шынары бедип турар.

Сайгарылга баазазы бо чылдың дүжүдүн хүлээп алырын болгаш кадагалаарын-даа бедик деңнелге чоруткан. Тарааның сан болгаш шынар талазы-биле көргүзүглери бо чылын экижээниң хыналда көргүскен. Ол база-ла шынарны башкарар системаны ажыглаанының түңнели-дир.

Курхайгааралдың тыва лабораториязының ажылдакчылары бо чылдың эрткен он айларының иштинде республиканың 30 бүдүрүлге коллективтеринге хыналданы чоруткан. Хыналда кылган бүдүрүлге черлериниң 26-зы азы 80 ажыг хуузу продукцияны үрей кылыр чорукту болдуруп турганы илереэн.

Ол ышкаш тудуг материалдарының шынары ам-даа куду болбушаан. Тудуг материалдар үлетпүрүнүң бүдүрүлге каттыжышкынының бодунуң бүдүрүлге черлериниң специалистериниң миниип турарын ёзугаар алырга безин бо чылдың тос айларында оон чылдагааныңдан 100 муң ажыг рубльдиң каражазы болган. Тудугжулар ыргак-дагыр эжик болгаш соңга блоктарын өл-шык шала мапзаларын, чуурук туйбуларны тудугга ажыглаар ужурга таваржып турар. Элегес-Аксының туйбу заводундан продукцияны автомобильдерге анаа-ла бөле топ алгаш, соортүрге оон 30 хуузу буступ, ажыглаар арга чок боол турарын тудугжулар бадыткааннар. «Тудуг кезектери» комбинаттың продукциязының хереглекчилериниң хомудалы үргүлчү кээп турар хевээр. Чүге дээрге, оон чоруткан продукциязының хөй кезии барык үрей кылдынган, брак боол турар. Оларны эде кылырынга хөй артык чарыгдал үнүп турар. Бо чылын чүгле 48 дугаар тудуг эргелели эде кылыышкыннарга 13 муң ажыг рубльди чарыгдаап болгаш 11 муң дөрбелчин метр бажың шалазын катап салган. «Тыва кодээ тудуг» тресте, Улуг-Хем ыяш-үлетпүр ажыл-агыйында байдал база-ла ындыг.

СЭКП ТК-ның октябрь (1980 ч.) Пленумунга улустуң чаагай чоруун бедидери калбак хереглел бараанарын бүдүрерин көвүдедиринден хамааржырын демдеглээн. Бо талазы-биле бистиң республика өске областарның болгаш республикаларның деңнелинге четпейн турар. Сан болгаш шынар талазы-биле көргүзүглерниң экижиирин чедип алыры хүнүнүң чугула айтырыы турбуже, олче кошкак азы шуут кичээнгей салбайн турар удуртукчулар болгаш специалистерниң ам-даа бары харааданчыг. Чижээ, Кызылдың алгы заводунуң көрүлдеге кииргеи продукциязының 95 чыгыы хуузун бракталан. Продукцияның шынарының ол хире четпези заводтуң удуртукчуларынга билдинмейн турган деп черле санап болбас. Кызылдың пиво заводунуң хыналдага кииргени доскаарлыг пивозунуң 50 хуузу база стандартка таарышпаан. Амыдырал хандырылга министерствозунуң септелге-тудуг участогунуң, «Тыва обувьбыт» каттыжышкынының, Кызылдың ыяш ажыл-агый чериниң, Шагаан-Арыгның райүлетпүр комбинадының, Кызыл-Мажалыктың эът комбинадының хыналдага кирген продукциязының чартыындан хөй кезиин хереглекчилерже чорударын чөпшээревээн.

Ажылдың алыс түңнели эки болзун дээш эвес, а харын бодунуң харылап турар участогунуң эрге-ажыын хараар, хереглекчиге-ле хүлээдипсе, бистерге хамаан эвес дээр хоопнер чамдык удуртукчуларда бар. Чижээ, Сельхозтехниканың шугуму-биле бо чылын республиканың совхозтары тус-тузунда ортумаа-биле муң рубль-биле тракторларны болгаш комбайннарны септеткен. А оларның дыка хөйү изиг-түлүк кампаниялар үезинде база катап үрелгеш, анаа турган. Бо болза, Сельхозтехниканың септекчилериниң шынар дээш эвес, а ажылды кылган аттыг болур дээш ажылдап турганының түңнели-дир. Түңнелинде совхозтар улуг каражага таварышкан. Чижээ, «Өөк» совхоз септеп каан 5 комбайннарны алган соонда, оларны база катап бодунуң күжү-биле септээр ужурга таварышкан. Түңнелинде ол ажыл-агый 2 муң ажыг рубль карылгага таварышкан. Ындыг чижектерни хөйнү көргүзүп болур.

Партия Топ Комитединиң октябрь (1980 ч.) Пленумунуң материалдары-биле таныжып көөрге, бистер кандыг-даа айтырыгларны, чижээ, чонну аъш-чем-биле хандырарының, одалга-энергия камналгазының, калбак хереглелдиң барааннарын бүдүрериниң-даа айтырыгларын шиитпирлээривисте, бүдүрүлгениң ажыктыын болгаш ажылдың шынарын черле өөп эртип шыдавас апарган бис деп чүве илдеп. Ынчангаш шынар дугайында айтырыг чер-черниң партия, совет органнарының, хөй-ниити организацияларының кичээнгейиниң төвүнге доктаамал турар, кижи бүрүзү болуңун харыысалгазын медерел билир болза, ынчан күш-ажылчы коллектив бүрүзү чедиишкинниг ажылдап болурун практика бадыткап турар.

Г. ТУТЫНИНА,
Курхайгааралдың ТЛ-иниң килдис начальниги.

МУРНАКЧЫЛАРНЫҢ ҮЛҮҮ

Онгу беш чыл планын хуусаа бетинде күүсеткен коммунист Галина Дмитриевна Коляданың удурткан шеверлекчи комсомолчу-аныяк бригадазы партияның XXVI съездизин төлептиг уткууру дээш социалистиг чарышты баштап турар. Оларның бригадазы доозукчу чылдың октябрь айда тудуг-монтаж ажылдарының планын 20 хуу ажыр күүсеткен.

Комсомолчу-аныяктарның мурнакчы бригадазы бедиткен социалистиг хүлээлгезин боттандырар дээш кызымак ажылдап турар. Олар Постоянный суурда 60 аал чурттаар бажыңның шеверлел ажылдарын шалыпчы ёзу-биле чорудуп турарлар. Ында шеверлел ажылдарын олар ноябрьда доозар сорулганы салганнар.

Дуржулгалыг бригадир Г. Коляданың бригадазы амгы үеде 1981 чылдың июньнуң үлүүнде ажылдап турар.

А.-Д. И. Моңге-Назынның дашчы-бетонщиктерниң коммунистиг күш-ажыл бригадазы партияның XXVI съездизинге тураскаадып, съездиниң ажыттынар хүнүнге таварыштыр 1981 чылдың ийи айының планныг онаалдаларын күүсеткеш, пландан ажыр 25 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылырын хүлээнген. Ол мурнакчы бригада беш чыл планын юбилейлиг чылдың майда-ла күүсеткен.

Улуг Октябрьның 63 чыл оюнга уткуштур чарышка киришкеш, олар база эки түңнелди чедип алганнар. Октябрьда мурнакчы коллектив 10,7 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын бүдүргеш, планныг онаалдазы 116 хуу күүсеткен.

АЖЫР КҮҮСЕТКЕН

Онгу беш чылдың доозукчу чылының планныг онаалдаларын долдур болгаш ажыр күүседир, СЭКП-ниң XXVI съездизин төлептиг уткуур дээш социалистиг чарыш Шагаан-Арыгның үлетпүр комбинадының цехтериниң, звеноларының аразында улам калбарган. Бедик көдүрлүүшкүннүг күш-ажылчы маргылдаага көскү чедиишкиннерни чедип ап турар мурнакчыларга тудуг материалдары белеткээр цехте пилорамщик Эник-оол Серээниң удурткан звенону хамаарыштырып болур. Мурнакчы звено доозукчу чылдың эрткен он айларында 2000 кубометр дилиг материалдарын кылып белеткээш, планныг онаалдазын ажыр күүсеткеш, шаңнадып мактаткан.

Ажыл-ишчи коллективте социалистиг чарыштың кол негелделериниң бирээзи —бүдүрүп турар продукцияның шынарын экижидери. Ынчангаш мурнакчы звенонуң ажылчыннары дилиг материалдарын чогуур стандартка дүүштүр кылып, кызымаккай ажылдап турар. Дилиг материалдары кылып турар звенонуң удуртукчузу пилорамщик Эник-оол Серээниң чуруун комбинаттың хүндүлел самбыразында кииргени оларның чедиишкинниг ажыл-ижиниң бадыткалы болур.

Ук звенода онаалдазын ай, квартал санында ажыр күүседип турар мурнакчылар хөй. Оларның санынга Дадар-оол Тойлу, Михаил Опай болгаш оон-даа өскелер хамааржыр. Мурнакчы звено онгу беш чылдың планныг онаалдаларын ажыр күүседир дээш кызымаккай ажылдап турар.

О. ТҮЛҮШ,
Улуг-Хем район.

МАЛЧЫН — ПАРТБӨЛҮКТҮҢ ОРГАНИЗАКЧЫЗЫ

Чоокта чаа болуп эрткен парткомнуң отчёт-соңгулдалыг хуралынга А. Х. Сүүр-оолдуң дугайында коммунистер чоргаарал-биле чугаалап турганнар. «Ак-Туруг» совхозтуң механизаторларында, чолаачыларында болгаш хойжуларында онгу беш чылдың планныг сорулгаларын ажыр күүсеткеш, дараазында беш чылдың үлүүнче ажылдап киргеннер хөй. Оларның бирээзинге Александра Хопуйевна Сүүр-оол хамааржыр.

Онгу беш чылда ол 1487 хураган алыр тургаш, 1713 чедирип, азы төрээн совхозунга 226 хураганны артыкка өстүрүп берген. Малчын чыл бүрүде дүк планын ажырып, хойга онаштыр 2,6 кг эвээш эвес дүктү ап келген.

Малчын Улуг-Артта кыштаанда көжүп четкен. Иешкилер кыштаанда оран-бажыңын, кажааларын эрте чайынна чылыглап септээш, чугайлаан, белеткеп алганы 12 тонна сигенни, 5 тонна будук-бүрүнү ында чедирген. Олар чыл бүрүде чаңчыкканы ёзугаар 15 тонна өдекти бөлүп, кургаткан.

Александра Хопуйевнаның улуг оглу Сергей Лопсаң эрткен чылдан бээр иезинге дузалажып, кадарчылаан. Сөөлгү үеде Сергей кол кадарчы болган, он ажыг чылда малчыннаан, арга-дуржулгалыг не ам дагдыныкчы.

Александра Хопуйевна хамааржып турары № 3 хойжу бригаданың хөй-ниити ажылдарынга үргүлчүүн идепкейлиг киржип келген. Ол кызымаккай күш-ажылы-биле, чонунга эвилең ээлдек, хүндүлээчел мөзү-шынары-биле чүгле бригадазында эвес, совхозунда, районунда эки кижилерниң санында кирген. Ол эм Мойнаарак хойжу бригадазында партбөлүктүң организакчызы.

Партбөлүкте коммунистер үениң айы-биле ай, квартал планын чогаадып, ол ёзугаар ажылдап турар. Ылангыя зооветөөредилгеде бригада кежигүннери 100 хуу хаара туттунган. Кады ажылдап турары эш-өөрүнүң өөредилгези, культурлуг амыдырал-чуртталгазы, ажылга чедиишкиннери дээш А. Сүүр-оол кичээнгейлиг.

Мойнаарактың Эрес-оол Бегзи бригадирлээн № 3 хойжу бригадазы Чөөн-Хемчик районда «Октябрь 30 чылы» совхозтуң Сыын-Чүрээ хойжу бригадазы-биле аразында чарыштыг. Мойнааракчылар чыл эгезинде ол черге чоруп, арга-дуржулгазын солушкан.

—Олар эрткен чылын төрүүр 100 хойга онаштыр 64 хураган алган болза, бистер 86-ны алган болдувус — деп, Александра Хопуйевна чугаалап олурду. — Сыын-Чүрээ бригадазының кадарчыларының амыдырал-чуртталгазы эки, бажыңнарының иштин, даштын арыг-силиг, амгы үениң эт-херекселдери-биле дериттингенин Мойнаарактың төлээлери үнелеп көрген. А Мойнааракчылар бо талазы-биле база-ла чыдып калбас дээш оралдажып турарлар — деп, ол чугаалады.

Онгу беш чылдың түңнели удавас үнер. Ийи бригаданың ажыл-ишчи-даа, амыдырал-чуртталгага-даа чедип алган чүүлдериниң түңнели ол болур. Ол чаагай херекке партбөлүктүң организакчызы, мурнакчы хойжу, дагдыныкчының кирген улуг-хуузу улуг.

С. ТАС-ООЛ.
Улуг-Хем район.

ЧАА ХҮЛЭЭЛГЕНИ АЛГАШ...

Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Полит-оол Шаңмак чүгле «ҮТКА 25 чылы» совхозта эвес, а республикада алы-сураа алгаан малчыннарның бирээзи. Сураглыг хойжу 1958 чылдан бээр малчыннаан. Ол баштайгы ийи чылында хураган кадарган. Оон соонда төрүүр хойже шилчип, бо хүннерге чедир ниитиниң малын онча-менди малдап чоруур.

1979 чылдың кыжы малчыннарга кончуг берге болган. Ынчалза-даа дуржулгалыг малчын болдунар-ла хемчеглерни ап тургаш, хойларын менди кыш ажырган болгаш төрүүр чүс хойдан-на 125 хураганы совхозунга доруктуруп берген.

Онгу беш чылдың доозукчу чылында совхозтуң малчыннарының ортузунга өөскээн социалистиг чарышка база бо малчынның өг-бүлези тиилээн. Чыл бүрүде мындыг чедиишкиннерниң чажыды чүдел? Бирээде, кыштаглаашкынга баш бурунгаар ыяк белеткенип турарында. Хойларның чайгы одарладыышкынын хынамчалыг чорудуп, оларның семиртилгезинче улуг кичээнгейни салып келгенинде. Моон түңнелинде ол бо чылын чүс баштан-на 111 хураганны өстүрүп, бир хойдан-на 3 кг 400 грамм дүктү кыргып алган.

Бо чайын республиканың мурнакчы малчыннарының хуралы болган. Аңаа Полит-оол Кыргысович киржип, дуржулгалыг эш-өөрүнүң ажыктыг саналдарын дыңнаан. Ол-ла хуралга малчынны үре-түңнелдиг ажылдааны дээш өртектиг белектер-биле шаңнаан.

Малчынның чайлаа Алаак деп черде. Бо чайын оон девискээринге чайгаар үнген оът-сиген элбек болган. Хоочун хойжу 15 тонна сигенни белеткээш, кыштаанда чедирип алган. Кургаг өдек четчири-биле бөлдүнген. Оон кыштаглаашкынга белеткели эки.

Чоокта чаа совхоз төвүнге малчыннар хуралын чыылдырган. Хуралга олар кыштаглаашкынны эртирерин чугаалажып, партияның XXVI съездизинге уткуштур хууда бедиткен социалистиг хүлээлгелерни алгылаан. П. Шаңмак саналынга бүгү-ле аргаларны мөөңнеп тургаш, чүс хойдан-на 110 хураганны камгалаарын хүлээнген.

Совхозта партком секретары С. Долгар, хөй бригадири С. Даваалыр олар малчыннарга боттуг дузаны чедирип турар. Малчыннарже автолавканың үнүүшкүнү доктаамал. Көрдүнген график ёзугаар мал эмчилери коданнарны эргип турар. Кодан бүрүзүнде сиген, будук-бүрү чедиртинген. Өске-даа чемнерни чоон соңгаар-даа узуктелиишкин чок сөөртүр.

Өг-бүлениң улуг уруглары ада-иезиниң кежээ, ажылгырын дөзээн. Улуг кызы Катя совхозтуң хаван фермазында ажылдап турар. Оон удаазы Александр мурнакчы чолаачыларның бирээзи. Артканнары школада өөрүнге үлегерлиг өөренип турар.

Анай, Полит-оол Шаңмактар дуржулгалыг малчыннар бодунда аңгыда, совхозта аныяк хойжуларның, сакманчыларын дагдыныкчылары. Олар дузалакчы кадарчылары, комсомолчулар Василий, Полина Очур-оолдарга боттарының арга-сүмезин берип, оларны малчыннаарынга өөредип турар.

Өг-бүле онгу беш чылдың доозукчу чылын чедиишкинниг ажылы-биле доозар сорулганы салгаш, бо хүннерде ажыл-ижиң улам шапкынчыткан.

Л. САЛЧАК.
Улуг-Хем район.

СУВОРОВКА ТУРАСКААТКАН

Улус-чоннуң чоргаарланып чоруур алдарлыг национал маадырларының аразында бир эң хүндүлүг черни А. В. Суворов ээлеп турар. Оон ады-биле Россияның ат-алдарын делегейге бедик көдүрген, орус дайынчыларның бедик моральдыг болгаш дайынчы шынарларының бадыткалы болгаш орус шеригниң алдарлыг тиилелгелери холбашкан.

Ол дугайын ноябрь 21-де Москвага болган улуг орус полководчу А. В. Суворовтуң төрүттүнген хүнүнден бээр 250 чыл болганынга тураскааткан шериг-эртем конференциязынга чугаалап турган.

Ада-чуртунуң алдарлыг оглу болгаш улуг патриоду Суворов орус шериг урап мергежилиниң үндезилекчилериниң бирээзи, шериг херээниң теориязын база практиказын байыткан чаартыкчы полководчу чораан деп, чүве чугаалааннар демдеглээн.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ БЕШКИ ЧЫЫЖЫНЫҢ ИЙИГИ СЕССИЯЗЫНЫҢ АЖЫТТЫНАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң бешки чыыжының ийиги сессиязы 1980 чылдың ноябрь 27-де эртенгиниң 10 шакта СЭКП обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга ажыттынар.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ДОКТААМАЛ КОМИССИЯЛАРЫНЫҢ КЕЖИГҮННЕРИНГЕ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссияларының хуралдары 1980 чылдың ноябрь 26-да Министрлер Чөвүлелиниң бажыңынга болгаш Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга болгулаар.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ТӨЛЭЭЛЕКЧИЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНИҢ ХУРАЛЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Төлээлекчилер чөвүлелиниң хуралы 1980 чылдың ноябрь 27-де эртенгиниң 9 шак 30 минутада Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга болур.

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ДЕПУТАТТАРЫНГА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң ийиги сессиязынга келген депутаттарны 1980 чылдың ноябрь 25-те эртенгиниң 9 шактан кежээкиниң 10 шакка чедир СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдыышкын бажыңынга бүрүткээр.

Телефону 2-34-46.

Тувинская

ХОЖУДААШКЫННЫ ШИИТПИРЛИГ АЖЫП ЭРТЕР

(Партияның Барыын-Хемчик район конференциязындан)

Аграр-индустриалдыг бо районнуң көдээ ажыл-агыйы болгаш үлетпүр бүдүрүлгелери чыл келген тудум улам хөгжүп, республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинге салышкыны өзүп турар. Партия конференциязынга илеткелчи болгаш санал берген делегаттар, ол бүгүнүң дугайын бүгү талалыг анализтеп, СЭКП ТК-ның октябрь (1980 чыл) Пленумунуң шиитпирлерин, аңаа СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневтиң чугаазында айтышкыннарны күүседир дээш аргаларны болгаш курлавырларны улам долу ажыглаарының, хожудаашкыннарны ажып эртериниң оруктарын база партийжи организастыг болгаш политиктиг, идей-кижизидилгелиг ажылды улам сайзырангайжыдарының арга-методтарын айыткан.

— Отчёттуг үе болза районнуң партия организациязынга ажыл-агый болгаш культура тургузуушкунунуң бүгү талалыг удуртурунуң, ажылчы чоннарының СЭКП-ниң XXV съездизиниң шиитпирлерин, оңгу беш чылдың планнарын база социалистиг хүлээлгелерни күүседиринче мобилизастаарының хевирлерин болгаш арга-методтарын улам экижидериниң үези болган — деп конференцияга отчёт илеткел кылган СЭКП райкомунуң бирги секретары **Ш. П. Куулар** демдеглээн.

Бо бешчылда үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли ийи катап өскен. Капитал салышкыннарының ажыктыы бедээн. Беш чылдың эгезинден тура 33,9 миллион рубльдиң капитал салышкыны шиңгээттинген. Ол-ла үениң иштинде 74,7 миллион рубльге бүдүрүлгениң кол фондуларын ажыглалга кирген. Районнуң ажылчы чоннары 31 муң ажыг дөрбелчин метр чурттаар шөлүн алганнар. Оон аңгыда үлетпүрнүң, көдээ ажыл-агыйның, культура болгаш социал-амыдыралдың дыка хөй тудуглары ажыглалда кирген.

Көдээ ажыл-агыйны улам хөгжүдер талазы-биле салдынган сорулгаларны шиитпирлээр дээш чамдык ажылдарны кылган. Совхозтарның кол бүдүрүлге фондулары 1978 чылда 11,6 млн. рубль турганындан ам 15,4 миллион рубль четкен. Ажыл-агыйлар бедик бүдүрүкчүлүг техника болгаш минералдыг чемишчидилгелер-биле хандыртынган. Бо бүгү чамдык түңнелдерни берген. Күрүнеге сүт садарын 110, дүк садарын 107,4 хуу күүсеткен, беш чыл даалгазын хуусаа бетинде күүсеткен «Хемчик» совхозтуң чижээнден ону көрүп болур. Совхоз бо продукталарны бүдүрериниң планын база ажыр күүсеткен.

Совхозтуң парткому (секретары Д. Т. Сарыглар) бүдүрүлгениң ажыктыын, ажылдың шынарын бедидер талазы-биле ажыл-ишчи бүрүзүн харысалгалыг болурунга кижизидеринче угланган партийжи ажылды күштелдирген. Партия организациязы хууда инициативаны хөгжүдеринге таарымчалыг байдалдарны тургузуп, социалистиг чарышты дээштиг организастап, мурнакчыларга шаңнал-макталды тывысып, оларны деткип турар.

Чедип алдынган чүүлдер-биле чергелештир районнуң улус ажыл-агыйын удуртурунда амдаа шыңгыы четпестер барын конференцияга санал берген делегаттар — «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелинде партком секретары **А. А. Федоров**, «Барлык» совхозтуң хаван фермазының бригадири **У. Д. Монгуш**, В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглал фабриказының директору **С. М. Амирханов**, Аксы-Барлык көдээ Совединиң күүскому даргазы **Б. К.-Т. Хомушку** болгаш өске-даа делегаттар принципиалдыг ёзу-биле шүгүмчүлээннер.

Бүдүрүлгени улам дүрген хөгжүдеринге, оон ажыктыын бедидеринге аргалар болгаш курлавырлар ам-даа четче ажыглаттынмайн турар. Оңгу беш чылда кол бүдүрүлгелерге даг-дүгү, туйбу, демир-бетон, чазаныылга чүүлдери, хлеб-булочка болгаш өске-даа кылыглар бүдүрери дыка хожудаашкынныг болган. Оон кол чылдагааны — кол фондуларны четпес ажыглаанында, төлевилел күчүзүн хуусаазында шиңгээдип албаанында, ажыл шагының чидириниң хөйүнде, күш-ажыл болгаш материалдыг курлавырларны чөп ажыглаваанында болур.

Капитал тудугда улуг четпестер бар боор уламчылавышаан. Отчеттуг үеде кол фондуларны ажыглалга кирерде даалга чүгле 72,1 хуу күүсеттинген, дооспаан тудуглар 12,9 миллион рубль четкен.

«Тыва даг-дүгү тудуг», № 42 тудуг эргелелдери хожудап, бригада керээзин четпес нептередип, материал-техниктиг хандырылганы багай тургусканын, кадрлар айтырыын багай шиитпирлеп келгенин, социалистиг чарыштың дээштиин чедип албаанын, тудугжулар ортузунга партийжи масса-политиктиг ажылды кошкак тургузуп турарын Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу **К. Б. Салчак** шүгүмчүлээн.

Районнуң көдээ ажыл-агыйында улуг четпестерни, шиитпирлеттинмээн айтырыгларны делегаттар сагыш човаашкын-биле чугаалап турганнар. Беш чылда көрдүнген онаалдалар күүсеттинмейн турар. Мал болгаш чер ажылының продукциязының чамдык хевирлерин бүдүрери тоску беш чылдың деңнелинден кудулаан. Район оңгу беш чылда күрүнеге эът, дүк садарының планын күүсетпээн.

Мындыг четпестерниң бир чылдагааны партия райкомунуң көдээ ажыл-агый талазы-биле хөй удаа чугаалажып, хүлээп ап турган шиитпирлерин кошкак контрольдап, бо талазы-биле партия организацияларындан, совет база ажыл-агый удуртукчуларындан негелдени харысалганы четпес тургусканындан болган. Оон аңгыда малдың баш санын немей өстүрер талазы-биле ажылды кошкак чорудуп, төрүүр чүс малга онаапштыр чаш төлдү эвээшти ап турар. Районнуң совхозтарында малдың уксаазын экижидер талазы-биле ажыл, зооветеринарлыг хемчеглер багай чоруттунуп турарындан малдың продуктулуу чавыс, ажаалдаа чемгерилгези чуду-кара, оорладып, самчыгдаар чоруктар хөй. Ол бүгүнүң дугайын болгаш малчыннарга чурттаар бажыңнарын эвээштии тудуп, оларны электри чырыы-биле хандырбайн турарын болгаш мал ажылында аныяктарның эвээжин, өг кылыр херекселдер чедишпезин «Хемчик» совхозта партком секретары **Д. Т. Сарыглар**, «Шекпээр» совхозтуң хойжузу **К. С. Ооржак** олар тодаргай чижектер-биле көргүскен.

Районда нииити тарылга шөлүнүң 9754 газы суггаттыг. Ынчалза-даа ону чөп ажыглавайн турар, оон түңнелинде тараа культураларының бир гадан ортумак дүжүдү — 4—5, а картофельдиң — 30—40 центнер болуп турар. Чер ажылын багай хөгжүдүп турарындан оңгу беш чылда районнуң совхозтары 15 млн. ажыг рубль карылгалыг болган. Бо талазы-биле районда суггарылга системазының эргелели (В. С. Крепп), № 1 КМК (Х. И. Мамедов) совхозтарга практиктиг дузаны кошкак чедирип, бар техниканы чөп ажыглавайн турарын «Дөн-Терезин» совхозтуң директору **С. Ш. Конбу** шыңгыы шүгүмчүлээн.

Оон-биле кады идей-кижизидилгелиг ажылдың кошкаандан чамдык бүдүрүлгелерде күш-ажылдың чуруму кошкак, ажыл-херекке харысалга кудуу, хоойлу-дүрүмнү болгаш нииттиниң корум-турумун хажыдар чоруктарның бар боор турарын илеткелчи болгаш район прокурору **Х. К. Чамзы**, Ак-Довурак № 1 школаның башкызы **А. П. Кончакова** шүгүмчүлээн. Партия, совет болгаш профэвилел, комсомол организациялары кижизидилге ажылын дээштиг кылдыр чорутпайн турарындан районда кем-херек үүлгедир чорук, ылангыя аныяктарның болгаш элээдилерниң аразында кызырылбаан.

Партийжи организакчы, политиктиг болгаш идей-кижизидилгелиг ажылдың стилин болгаш арга-методун үениң негелдези-биле, чаа чадаже улам бедик деңнелге көдүрерин конференция партия организацияларындан негээн.

Конференцияның ажылынга СЭКП ТК-ның кежигүнүнге кандидат, СЭКП обкомунуң бирги секретары **Г. Ч. Ширшин** киржип, делгеренгей чүве чугаалаан. Районнуң партия организациязының отчеттуг үеде ажылы СЭКП-ниң XXV съездизиниң, СЭКП ТК-ның оон дараазындагы пленумнарының негелделеринге ам-даа четпейн турарын ол демдеглээн. Оон ылай районнуң партия организациязының кичээнгейин СЭКП ТК-ның октябрь (1980 ч.) Пленумунуң, аңаа эш Л. И. Брежневтиң чугаазында айтышкыннарга дүүштүр чорударын, көдээ ажыл-агыйда, үлетпүрде, чоннуң амыдырал-чурттталгазында, кижизидилге ажылында четпестерни шалыпкын чайладырының сорулгаларын, кыштаглаашкынны хүр чаагай эрттирериниң чугулазын Г. Ч. Ширшин айыткан.

Х. МОНГУШ,
«Шынның» корреспондентизи.

Хожудап турарлар чок ажылдаар

КЫШКЫ ҮЕГЕ ТААРЫШТЫР

Оңгу беш чылдың төнчүзүнге чедир бүдүн чартык ай арткан. СЭКП-ниң XXV съездизиниң айытканы улуг тургузукчу программа бистиң калбак делгем Төрээн чуртувуста чедиишкинниг боттанып турары бо хүннерде кажангызындан-даа артык тодаргай көстүп турар. Чурттуң болгаш бистиң республиканың-даа мурнакчы күш-ажылчы коллективтери беш чылда кылган ажыл-ижиниң дугайын рапорттап, келир беш чылды чедиишкинниг эгелээринге белеткенип турар.

Капитал тудуг бистиң республиканың улус ажыл-агыйының база бир чугула адыры апарган. Оңгу беш чылда республикада тудуг материалдарының индустриязы быжыккан, тудугнуң хемчээли улгаткан.

СЭКП-ниң ээлчеглиг XXVI съездизин чыылдырар дугайында партия Төп Комитединиң июнь (1980 ч) Пленумунуң шиитпиринге болгаш чурттуң политиктиг амыдыралында ол улуг болуушкунну төлептиг уткуур дугайында СЭКП ТК-ның доктаалы ажылчы чоннарының политиктиг болгаш күш-ажылчы чаа көдүрлүүшкүнүн болдурган. Бистиң республиканың коллектив бүрүзүнде ышкаш, «Тыва тудуг» трестиң 48-ки тудуг эргелелиниң ажылчы чоннары Коммунистиг партияның ол улуг чыыжынга уткуштур бүгү улустуң социалистиг чарыжынга киришкеш, чамдык күш-ажылчы чедиишкиннерни чедип ап турар. Эргелелдиң шеверлекчилери чурттаарының болгаш культура-амыдыралдың-даа, школаларны болгаш школа назы четпээн уруглар албан черлерин-даа, үлетпүр бүдүрүлге объектилерин-даа ажыглакчыларга хүлээдип, сөөлгү ажылдарны кылыр кижилер-дир. Оңгу беш чылдың эрткен дөрт чылдарының иштинде 82 муң дөрбелчин метр шөлдүг чурттаар бажыңнарын, 840 ажыг олуттуг уруглар садтарын, хөгжүм-шии театрын, 50 муң баш хаван азыраар комплексти, хана материалдары кылыр заводту болгаш өске-даа чугула тудугларны ажыглалга олар кииришкен.

Сөөлгү чылдарда бистиң малярларывыс болгаш штукатуржуларывыс-даа бичии механизацияны калбаа-биле ажыглап, тускай дериг-херекселдерниң дузазы-биле ажылдап турар апарган. Бажыңнарның шеверлел ажылдарынга чаа тудуг материалдарын ажыглап, кижилерниң ажылын организастаарының деңнелин бедидер хемчеглерни боттандырып турар бис. Ол бүгүнүң түңнелинде ажылдың шынары болгаш хемчээли-даа бедээн. Оңгу беш чылдың эрткен дөрт чылдарында 900 муң дөрбелчин метр ажыг хемчээлдиг штукатур болгаш 2 млн дөрбелчин метр ажыг маляр ажылдарын кылып чоруткан. Ол дээрге, оон мурнундагы беш чылдың чогуур үезинден дыка хөй.

Тудуг эргелелинде боттарының съезд мурнунда алган социалистиг хүлээлгелерин чедиишкинниг күүседип, чарыштың мурнунда чорууп турарларының саны өскен. Чижээ, коммунист Валентина Бичеооловна Борбак-оол хожудап турган бригаданы хүлээп алгаш, ону мурнакчыларның одуруунче киирип шыдаан. Бо хүннерде ол бригада бодунуң беш чыл планын күүседипкеш, келир чылдың үлүүнде ажылдап турар. Ол ышкаш Михаил Венидиктович Горбачевскийниң бызаңчылар бригадазы база-ла беш чыл планын күүседипкенин рапорттаан. Ол коллектив оңгу беш чылдың эгезинден бээр барык дөртен муң рубльдиң тудуг ажылын кылган. Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Екатерина Сергеевна Бизяеваның бригадазы оңгу беш чылдың планныг даалгазын хуусаадан эрте күүседип, бо хүннерде 1981 чылдың май айының үлүүнде ажылдап турар. Ооң бригадазы XXVI съездиниң ажыттынар хүнүнге чедир он бирги беш чылдың баштайгы чылының бирги чартыының планын күүседир бедик хүлээлгени алган. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады Р. Ф. Григорович. Ленин орденниң эдилекчизи А. И. Ельшова, М. В. Сафронова, Т. Н. Николаева оларның удурткан бригадалары боттарының беш чыл планнарын база күүседипкен. Эргелелде мурнакчы ажылчыннар Г. В. Хертек, Н. П. Чудинова, Л. М. Өпей-оол, Н. С. Паравицына олар боттарының байлак дуржулгазын аныяктарга харам чокка дамчыдып берип, өскелерге үлегер-чижээн көргүзүп турар.

Тудуг эргелели ниитизи-биле беш чыл планын 87,2 хуу күүсеткен, тодаргайлаарга, 9.325 муң рубльдиң тудуг-монтаж ажылдарын кылыр турган болза, херек кырында 8.128 муң рубльдиң ажылын кылган боор турар. Чыл төнчүзүнге чедир арткан үениң иштинде республика найысылалында 1,8 болгаш 15 дугаарлыг бажыңнарны, 280 орунунуг уруглар садын болгаш өске-даа чугула тудугларны дооскаш, ажыглалга киирер ужурлуг. Сорулга улуг, ынчангаш бар курлавырны улам долдур ажыглаары, материалдыг болгаш кижи күжүн дужаар тудугларга мөөңнээри, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаары негеттинип турар.

Чамдык чедиишкиннер-биле чергелештир четпестер дугайын ыттавайн барып болбас. Оларның бирээзи — бригадаларның керээлиг ажылдаарынче четпес кичээнгей салып турарывыс болур. Ол деңнилгелиг арга-биле бо чылдың тос айларында план ёзугаар 871 муң рубльдиң маляр-штукатур, бызаңнаар ажылдарын кылыр турган болза, эргелел оон эвээш, чүгле 748 муң рубль чедирген. Шала манзазының болгаш чазаныылга кылыгларының шынарын экижидери, оларны четчир санныг алыры чугула айтырыг апарган. Бо чылдың чүгле тос айларында «Тудуг кезектери» комбинат шала кылыр 450 кубометр манзаны болгаш ниити түңү 240 муң рубльдиң өске-даа кылыгларын чедир бербээн.

«Тыва тудуг» трестиң кол керээлиг организациялары объектилерни шеверлел ажылдарынга чедир белеткевейн, дужаап турар. Ылангыя «Кызыл тудуг», «Кызыл үлетпүр тудуг» болгаш № 81 тудуг эргелелдери бо талазы-биле багай ажылдап турар. Ук эргелелдер сугну безин дамчыдып кагбас, оон уржуундан шеверлекчилер оон хөй катап бажыңнар кырынче хол-биле дажыглаар ужурга таваржып турар. Оон түңнелинде ажылчыннар хөй шак үени чидирер, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү кудулаар. Бо чылдың чүгле тос айларында безин чагаан наряд ёзугаар 71 муң рубльдиң янзы-бүрү ажылдарын хол-биле чедир кылыр ужурга таварышкан бис. Ол дээрге, 80 квартиралыг бүдүн чурттаар бажыңын тудуп ап болур хөреңги-дир.

Чыл төнчүзүнге чедир ай ажыг үе арткан. Оңгу беш чылды чедиишкинниг доозарынга социалистиг чарышты бедик деңнелге организастаары, чурттуң мурнакчы күш-ажылчы коллективтериниң эгелээшкиннерин нептередири улуг ужур-дузалыг. Чурттуң гидротудугжуларының «Ажылчын эстафета», свердловчуларның — «Бригадаларның беш чыл даалгазын эвээш состав-биле», ростовчуларның — «Чаңгыс-даа кижи хожудаашкын чокка» дээн ышкаш кыйгырыглары бисте калбаа-биле деткип турар.

Социалистиг хүлээлгелерни чедиишкинниг күүседири кышкы үениң байдалынга ажылдаарынга белеткел чугула. Ынчангаш соок дүжүп, кыш келгенде шеверлекчилерниң ажылы нарыдаар деп чүвени утпас херек. Бо талазы-биле эргелелде чамдык хемчеглерни боттандырган.

Б. АЛЕХИН.
48-ки тудуг эргелелиниң начальниги.

ДИРЕКТОРНУҢ БИР ХҮНҮ

Москвада С. Орджоникидзе аттыг «станкостроительный завод» каттыжышкынының чиңгине директору Н. С. Чикиревке «Алдын Меркурий» статуэтканы тывыскан. Делегей чергелиг ол шаңнал-биле коллектив «бүдүрүлгени болгаш делегейге кады ажылдажылганы хөгжүдеринге улуг салышкынның онзагай үнелеп көргениниң демдээ кылдыр» шаңнаткан.

Ол шаңналды тывысырының байырлыг хуралынга директорну чалааны албан болгай. Ол хүн директор хуралга барбышаан, бүгү планнаан чүүлдерин шуптузун кылып четтигерин кызыткан: эртенги кыска хуралчыгаш, бүдүрүлгениң ажылчыннарын хууда айтырыгларының талазы-биле хүлээп алыры, станоктар садып алыр дээш даштыкыдан келгеннер-биле беседалажыр, цехтерге чедер... Директорнуң бүгү херектерин санап четпес дег.

Ол хиреде Николай Сергеевич шуптузун кылып четтиккен. Ол боду хонукта чүгле 24 шак бар-дыр ийин деп хомудап олуруп калды...

ЧУРУКТАРДА: «Станкостроительный завод» бүдүрүлге каттыжышкынының чиңгине директору Николай Сергеевич Чикирев; каттыжышкынның шаңнатканы «Алдын Меркурий» скульптура; Н. С. Чикиревтиң оглу Вячеслав ол-ла заводта инженерлеп ажылдап турар, ынчалза-даа адашкылар ховар көржүр. Чүгле хуралдарга, ол-бо айтырыгларны шиитпирлээрде таваржы бээрлер.

В. ХРИСТОФОРОВТУҢ фотолары.
СЭТА-ның фотохрониказы.

КОЛЛЕКТИВТИҢ КӨРҮНЧҮҮ

Коллективтиң ажыл-амыдыралын көргүзеринге, социалистиг чарышты пропагандалаарынга, чедер-четпестерни өй-шаанда илередиринге хана парлалгазы улуг рольдуг. СЭКП Эрзин райкому сөөлгү үеде хана парлалгазының ажылынче кичээнгейин улгаттырган. Чүгле район төвүнде безин он ажыг коллективтерде хана солуннар доктаамал үнүп турар. Хана парлалгазын экижидер сорулга-биле райком хана солун редакторларының семинарын доктаамал эрттирип турар. Аңаа кол кичээнгей хана парлалгазының амыдыралчы, дээштиг, организакчы чорууынче угланып келген. Өй-шаанда доктаамал үнүп турар, көрүштүг, шевергин кылдынган, материалдарының утка-шынары бедик хана солуннарны чижекке хөйнү киирип болур.

Райкүүскомнуң улус өөредилге килдизинде «Чырыдышкын», күрүне банкызының «Банк ажылдакчызы», районнуң хереглекчилер ниитилелиниң «Кооператор», Эрзин ортумак школазының башкылар коллективиниң «Башкы» деп хана солуннар номчукчуларының кичээнгейиниң төвүнде туруп келген.

Эрзин ортумак школазында башкыларның партия, профэвилел болгаш комсомол организацияларының органы болур «Башкы» деп хана солун ай санында доктаамал үнүп келген. Каш хонук бурунгаар ук школага чедип, редколлегияның ажылы-биле таныштым. Сөөлгү номерлерниң бирээзиниң солагай талазында көскү черде улуг башкы В. И. Лениниң портреди бар. Чаңчыл болур мурнуку чүүлден аңгыда, мурнакчы, эки ажылдыг башкыларның арга-дуржулгазын бижип көргүскен. Ол ышкаш школаның амыдыралындан чаа, солун чүүлдер, келир үеде сорулгалар ында база делгеренгей чырыттынган. Хана солуннарда бижиттинген чамдык материалдарны дончулаарга мындыг: «Эрзин ортумак школазының башкылар коллективи аныяк салгалды төлептиг аажы-чаңга кижизидер, оларны коммунизм тургузукчулары кылдыр белеткээр дээш улуг ажыл-херектерни кылып чорудуп турар. Өзүп орар салгакчыларны коммунистиг аажы-чаңга кижизидери — башкыларның кол сорулгазы. Ажыл-ижинге кызымаккай башкылар коллективте хөй. Оңгу беш чылдың бо сөөлгү чылында 720 олуттуг, 3 каът, улуг, чырык, чылыг школаның тудуу бисте эгелээн. Ол келир үеде ажыл-ишке улуг идигни бээр».

Школаның хүндүлел дептеринде киир бижиткен Тыва АССР-ниң школаларының алдарлыг башкылары Г. Б. Чалдыг, А. Х. Оюн, К. С. Идам болгаш Т. Т. Мажаа оларның аттарын кижи чоргаарал-биле номчуур. Школачыларның ажыл-херээн көргүскен бир чагаала холдарында чечектер тудкан, арнында хүлүмзүрүг чайнаан бичии уругнуң чуруу бар болду. Сактырга, башкыларның үнези турбас чымыштыг үүлезинге улуг өөрүп четтиришкинин чаа салгалдың ол төлээзи илередип, кызыгаар чок ынакшылының демдээ кылдыр дириг чечектерни ынак башкыларынга чүректиң ханызындан сөңнеп турганзыг.

Редколлегия ажылының бир эки талазы — ай санында үнер «Башкыдан» аңгыда, байырлал азы кандыг-бир онза чугула болуушкун болганда өске бир номер ооң-биле кожаланыштыр астына бээр. Бо удаада Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 63 чыл ою-биле таварыштыр үнген солун номчуштуг болган. Солуннуң чурук кааслалгазын харыылап турар башкы С. С. Идам хана парлалгазының ажылының дугайын мынчаар чугаалап олурду:

— Бистиң редколлегиявыстың ажылында солун чүүлдер хөй. Солунувус коллективтиң ёзулуг көрүнчүү боор келген. Сентябрь айдан бээр 5 солунну үндүрдүвүс. Оларның үжү башкылар. Совет Конституция хүннеринде база Улуг Октябрь байырлалын таварыштыр үнгүлээн. Бисте класс бүрүзү, школаның комсомол организациязы, дружина чөвүлели тус-тузунда хана солуннарлыг. Ол ышкаш школада эртем, мергежил аайы-биле база хана солуннар үнүп турар. Чижээ, «Орус дыл», «Аныяк географ», «Математик», «Химик» дээш оон-даа өске. Бо солуннар өөреникчилерниң дыл-домаан сайзырадырынга, өөренип турары тус-тус эртемнерге оларның сонуургалын хайныктырарынга улуг рольдуг.

Школаның физика кабинеди дижик. Тускай булунда хана солунну бо-ла азып каан турар. Улуг эртемден, физик Исаак Ньютоннуң үш хоойлузунга, поляк эртемден, астроном Николай Коперниктиң ажыл-амыдыралынга тураскааткан солуннарны сөөлгү үеде үндүргүлээн. Оларны өөреникчилер дараазында практиктиг кичээлдерге ажыглаар. А 7-ги класс М. Ю. Лермонтовтуң чогаадыкчы ижин чырыткан хана солунну үндүрген. Ол орус дыл, литература кичээлдеринге хереглеттинер. А ниити школа шүлүкчү Александр Блоктуң 100 харлаанынга хынамчалыг белеткенген. Байырлыг кежээ база номчуштуг, көрүштүг хана солун чокка эртпээн.

Бүгү-ле хана солуннарда бижиттинип турар материалдарның кол сорулгазы чаңгыс — эки өөредилгени, бедик чурум-сагылганы чедип алыры. Аңаа харыы кылдыр бижиттинген одуругларны база-ла ол солуннарның бирээзинден номчуптаалы:

«Ишчи, кежээ башкыларның
Негелин шыңгылдар дээш,
Эртемнерге дартуг, бештиг
Эки диртип, мактадыр бис»...

С. МОНГАЛ.

ДҮЖҮТТҮҢ МАГАДЫЛАЛЫ

ХАРЬКОВ. Он бирги беш чылдың баштайгы чылында тараа болгаш техниктиг культураларның бедик дүжүдүн алырының магадылал паспорттарын колхозтарга болгаш совхозтарга республикада эң улуг Первомайскийниң агрохимкомплекизи үлеп берген.

Күскү андарган бүгү 40 муң гектар черлерге минералдыг чемишчидилгелер төгерин комплекстиң отрядтары дооскан. Олар ажыл-агыйларны чемишчидилгелер белеткээр, шыгжаар, оларны шөлдерге төгер ажылдардан шуут долузу-биле хостаан.

Агрохимкомплексте бүгү ажылдарны механизастаан болгаш автоматчыткан. Демир-орук составтарындан чемишчидилгелер дүжүрерин, склаттарга урарын, чаштырар тускай машиналарга чүдүрерин шуптузун чаңгыс төптен диспетчер башкарып орар. Ынчангаш чемишчидилгелерни хөй катап дүжүрер, чүдүрер чоруктан хосталган.

Чемишчидилгелерни төпчүткен ажыл-агыйга дааскан кескү түңнелдерни берген. Беш чыл дургузунда тараа культураларының дүжүткүрү үштүң биринге, чигир свекла-зының — бүдүн чартык катап өскен. Районнуң тараажылары күрүнеге ол культураларны садарының беш чыл планын дөрт чыл иштинде бир дугаар күүсеткен.

Мындыг агрохимкомплекстерни областың он районунда тургускан, а келир беш чылдың төнчүзүнге чедир шуптузунга тургузар.

(СЭТА).

МАШИНА ТУДУКЧУЛАРЫНЫҢ ҮЛҮҮ

ЛЕНИНГРАД. «Ижорский завод» каттыжышкыны чурттуң дагжыларынга хуусаадан эрте дөртен ажыг карьер экскаваторларын чорудуп берген. Ленинградтың машина тудукчуларының ол чедиишкини муң-муң тонна немей тыпкан хөмүр-даш, руда боор хуулар. Социалистиг хүлээлгезин күүседипкен коллектив чаа техниканы немей бүдүрерин уламчылап турар. Декабрьның онаалдазынга киржир болук машиналарны оортан чүдүрүп чоруткан.

Машина тудукчулары ол чедиишкинни боттарының бүдүрүлгезинде ажыл-агый механизмин сайзырангайжытканының ачызында чедип алган. Чижээ, өске бүгү адырларга салдар чедирип турар белеткелдер цегин калбарткан. Чаа дериг-херекселдерни ажыглап кииргени чамдык дузалал ажылдарны шуут соксадырынга чедирген.

(СЭТА-ның корр.)

Хүлээлгези боттаныр

Деспең хем кадыр-кадыр дагларны чара шаап баткаш, амгы «О. Шынаа» совхозтуң төвүнүң кедээзинде белге доктааган: узун-узун теректер, кара-кара таллар туржук, хемниң кандыг-даа каанда соолбас суу безин ара соксаан. Оон кудулаарга, кезек-кезек хорумнарлыг куу хову. Шуут шынаага чедир-ле ындыг.

Деспеңниң ооруунга суг кезээде элбек. Ыя оон суурга чедир коошпа салыптар болза, суг кудургайны куду улдап-ла бадар. Ынчан совхоз төвүнүп чону амыраар-ла! Ол дугайын ук совхозтуң хоочун хойжузу Чамзырай Давыл-оол сугга чугаалажып ордум. Ол аал күстүң алак ай үнгүже Деспен хемниң ооруунга чыткан.

— Суг-суггаттыг, оът-кектүг боорга, малчыннар күзүн, чазын бо мынчаар эндерлип кээр чүве. Суур база чоок, хол сунум черде,— дээш, Давыл-оол Шагжыевич ажык эжикти өттүр суурже көрүп каап орду. Ооң суурже чоокшуладыр хонуксаанының чылдагаанын база аңаа билип алдым. Садыг-магазин, школа, эмнелге оларны санаваска безин, суурлаар чорук хөй. Бирээде, ол — коммунист, ооң даалгалары, хөй-нииити ажылдары хөй, ынчангаш янзы-бүрү хуралдар болгаш ажылдар ужурунда суур-биле бо-ла аргыжар. Бодунда сакманчылап турар комсомолчу уруу Дина база-ла хурал-суглаа, кино, тематиктиг кежээлер дээш олурбас. Ооң көдээ Совет депутаттыы хүлээлгези база бар. Өгнүң хереэжен ээзи Александра уругларының кичээлинге олуржур, ада-ие хуралынга киржир — база-ла суурлаар. Ынчангаш өг-бүлениң кежигүннери хөй-нииити ажылынга идепкейлиг.

Ам Чамзырайларның аалы кыштаанда, Кара-Сайыр бажында хонупкан. Ол чер кызаа-даа болза, чылыы аажок. Хат хадып, хөртүктээр болза, далдыы тыртынмас — оозу багай. Чамдыкта ийем черлерниң харын хойга хүүрек-биле эжип бээр-даа таварылгалар турар. Ындыг бергелерни Давыл-оол Шагжыевич чээрби ажыг чылдар дургузунда каш-даа катап шыдажып эрткен. Эрткен кыш база-ла белен эвес болган. Ынчалза-даа ол кадарган 350 хоюндан 320 хураганны доруктуруп, чүс хойга онаапштыр 91 хураганны камгалап ап шыдаан.

Совхозтуң № 2 бригадазында алды муң ажыг хой бар. Ону он беш өг-бүле малдап турар. Оларның аразындан чамдыктары чүс хойга онаапштыр 40—50 хураган алган-даа болза, бо-ла Чамзырай Давыл-оол, Комбу-Сүрүң Достак-оол, Николай Атбаан ышкаш мурнакчыларның ачызында бригаданың бо көргүзүү 76 болган.

Коммунист Чамзырай Давыл-оол бо кышка шудургу белеткенген. Ам ооң коданында мал чеми-даа четчир, өдек-даа бар. Кажааны чалын-на септеп, белеткеп алган. Ынчангаш кол кичээнгейни хой төлүн четче алырынче углап турар. Бо чылын ооң хою кыштың башкы айда массалыг төрүүр, каш хонгаш-ла баш-кылыы чемнеп эгелей бээр. Чаш хураганнарның турар чериин, чиир чемин, эм-таң аймаан болгаш им-демдек кылыр чүүлдерни белеткеп турар. Сакманчылары бар — кадайы биле уруу. Олар дуржулгалыг-даа, кызымак-даа. Мурнуңда чылдарда-ла үжээлээн хойну менди кыш ажырып, ооң чаш төлүн бүрүн камгалап келген болгаш, өскээртен дуза дилээр эвес. Бо чорук бот-орулга-чарылгалыг бригаданың экономиказынга база дузалыг. Эрткен чартык чылда бригада ажыл төлевиринге дөртен дөрт муң рубль үндүрер турган, үжен беш муңну чарыгдаан. Эвээш чарыгдалды үндүрүп тургаш, хөй продукцияны алыр сорулга ынчаар күүсеттинип турар.

Оңгу беш чылдың сөөлгү чылын «О. Шынаа» совхозтуң коммунистери чедиишкинниг доозуп турар. Оларның шуптузу продукция бүдүрер талазы-биле планнарын, барык-ла кижи бүрүзү хүлээлгелерин күүсеткилеп алган. Коммунист Чамзырай Давыл-оол аңаа өөрүп турар.

Республиканың мурнакчы ажыл-агыйларының, малчыннарының кыйгырыын деткип, кышты хүр ажарып, хой бүрүзүнүң хураганын камгалап алырын — СЭКП-ниң XXVI съездизинге күш-ажылчы белектерлиг ужуражырын Чамзырай Давыл-оол хүлээнген. Ооң хүлээлгези боттаныры чайлаш чок.

К. ЧООДУ.

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕН-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

(Эгези № 271 «Шында»).

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Чечек Сарыгларовна **Ондар** —«Тыва» совхозтуң ажылчыны.

Чечек Болат-ооловна **Сат** — «Тыва» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Бичелдей Сундуй-ооловна **Кара-Сал** — СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң ажылчыны.

Анна Монгушевна **Монгуш** — Хөндергей ортумак школазының ажылдакчызы.

Чойганмаа Лодайовна **Монгуш** — «Хөндергей» совхозтуң ажылчыны.

Чечекмаа Кызыл-ооловна **Монгуш** — СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң ажылчыны.

Наталья Чимитовна **Салчак** — район эмнелгезиниң санитарказы.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Мандараа Канчыыр-ооловна **Куулар** — Шамбалыг суурда уруглар-садының ажылдакчызы.

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Чакаа Монгуш-ооловна **Ховалыг** —«Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Хеймерек Ондаровна **Ховалыг** — «Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Дадар Сегбеевна **Донгак** — «Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Серен Сегбеевна **Чүльдүм** — «Тере-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Раиса Оюновна **Чыпчын** — улус депутаттарының Шынаа кедээ Совединиң күскомунуң секретары.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Галина Павловна **Белобородова** — Элегес-Аксы ортумак школаның техниктиг ажылчыны.

МӨҢГҮН-ТАЙГА РАЙОНДА

Тос уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Дыртык Оолаковна **Донгак** — «Малчын» совхозтуң ажылчыны.

Белекмаа Иргитовна **Седип** — Мугур-Аксы ортумак школазының библиотека эргелекчизи.

Дозумаа Артай-ооловна **Хертек** — «Малчын» совхозтуң ажылчыны.

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Хеймер Майдыровна **Кара-оол** — «Малчын» совхозтуң конторазының техажылдакчызы.

Чечен Самба-Суруновна **Сурунмаа** — район эмнелгезиниң санитарказы.

Өшку-Саар Хертековна **Хойлаарак** — Мугур-Аксы ортумак школазының башкызы.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Сержаа Иргитовна **Конгаржап** — «Малчын» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Күнзенмаа Хертековна **Иргит** —«Малчын» совхозтуң ажылчыны.

Хуваа Хертековна **Нордат** — Кызыл-Хая участок эмнелгезиниң санитарказы.

Тойбу Адашовна **Самбыр-оол** — Мугур-Аксы ортумак школазының техажылдакчызы.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Чечек Иргековна **Донгак** — Мугур-Аксы суурда өг-бүле ээзи.

Чудурук Чамзырайовна **Донгак** — «Малчын» совхозтуң ажылчыны.

Нуудул-Карий Маамыевна **Иргит** — «Мөген-Бүрен» совхозтуң ажылчыны.

Алина Казаковна **Салчак** — Мугур-Аксы суурда өг-бүле ээзи.

БИИ-ХЕМ РАЙОНДАН

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Оюмаа Тулушовна **Биче-оол** — «Хадын» совхозтуң ажылчыны.

Галина Чоодуевна **Салчак** — «Саян» совхозтуң ажылчыны.

Алевтина Андреевна **Тувечик** — «Шивилиг» совхозтуң ажылчыны.

Хемерек Борисовна **Чанзытпай** — «Өөк» совхозтуң ажылчыны.

ТОЖУ РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Анна Коловна **Кол** — «Тоора-Хем» совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Билиен Дамчыловна **Хаязыл** — «Тоора-Хем» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Екатерина Седип-ооловна **Дамба** —«Тоора-Хем» совхозтуң ажылчыны.

УЛУГ-ХЕМ РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Кара-кыс Былан-ооловна **Долгар** — Ак-Тал суурда өг-бүле ээзи.

(Уланчылыг).

ДЭЭРЖЕ ОРУК

Генерал-полковник-инженер В. В. ФИЛИППОВ, профессор Н. Е. Жуковский аттыг шериг ужар чүүлүнүң инженер-академиязының начальниги.

Чурттуң хоочун шериг өөредилге черлериниң бирээзи — профессор Н. Е. Жуковский аттыг шериг ужар чүүлүнүң инженер академиязы тургустунгандан бээр 1980 чылдың ноябрь 23-те 60 чыл болуп турар. Ол академия Ленин болгаш Октябрь революциязының орденниг болгаш Кызыл туг шаңналдыг.

Академияның төөгүзү чырыдыышкын улус комиссариадының шугуму-биле 1919 чылда тургускан Москваның ужар чүүл техникумундан укталып эгелээн. Ол дугайында шиитпирни Бүгү Россияның ийиги ужар чүүл съездизи хүлээп алган, ынчаарда ол съездиниң хүндүлүг даргазынга В. И. Ленинни сонгаан.

Ужар чүүл техникуму 1920 чылда Н. Е. Жуковский аттыг Кызыл ужар чүүл флодунуң инженерлер институду кылдыр эде организастаан болгаш ону шериг ведомствозунга дамчыдып берген. Ол дээди өөредилге чериниң дугайында Дүрүмнү Республиканың Революстуг Шериг Чөвүлели 1920 чылдың ноябрь 23-те бадылаан. Ужар чүүлдүң эң баштайгы дээди өөредилге черин чуртка тургузарынга болгаш оон ажыл-чорудулгазынга эргежок чугула чүүлдерни хандырып бээринге В. И. Ленин боду дорт киришкен.

Академия кыска хуусааның дургузунда дүрген сайзырап, чурттуң мурнакчы дээди өөредилге черлериниң бирээзи болу берген. Өөредилге-эртемниң эки баазазы тургустунган, бедик мергежилдиг, профессор-башкы составы аңаа ажылдап, Кызыл ужар чүүл флодун тургузар дээш сорук кириштиг болгаш эң билдилиг ажылдаан.

Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында академия онза күжениишкинниг ажылдаан. Ол чылдар оон ажыл-чорудулгазының чугула үе-чадазы болган. Чүгле өөредилге эвес, харын-даа эртем-шинчилел ажылдары ынчаарда фронтуга дузалаарының чугула сорулгаларын шиитпирлээринче угланган. Бомбаны чигези-биле дээштиг октаарын бедидер талазы-биле сүмелерни академияның ажылдакчылары ажылдап кылган болгаш дайынчы самолёттарның эң ырак ужударының боттуг аргаларын чогааткаңнар.

Дайын мурнунда үеде-даа, дайынның кадыг-дошкун чылдарында-даа академияның ажылының бедик шынарының дугайында оон доозукчуларының практиктиг ажыл-чорудулгазы бадыткаан. Академияның доозукчулары шериг-ужар чүүл күштерин баштап, ужар чүүлдүң армияларын болгаш корпустарын командылап турган. Ада-чурттуң улуг дайынының чылдарында бүдүрген дайынчы самолёттарның беженден ажыг хуузун академияның доозукчулары баштаан конструктор бюроларының чогааткан чаа хевирлерин ёзугаар бүдүргенинге академия чоргаарланып турар.

Дайзынны чылча шапкан ендүр-чаагай тиилелгениң иштиинге академияның киирген улуун Төрээн чурт бедик-биле үнелээн. Академияның 35 доозукчуларынга Совет Эвилелиниң Маадыры деп бедик атты тывыскан.

Ада-чурттуң Улуг дайынының соолунде ССРЭ-ниң Шериг-ужар чүүл күштери бодунуң хөгжүлдезиниң чаа үе-чадазынче кирген. Совет ужар чүүл реактивтиг болган, дайынчы чаа техника-биле, ракета чепсээ-биле, сайзырангай электрониктиг болгаш радиодеришкиннери-биле хандыртынган. Оон бүгү өөредилге болгаш эртем-шинчилел ажыл-чорудулгазы ужар чүүл эртемиң база техниказының чаа чедиишкиннеринге дүүштүр эде тургустунган.

Үнден дүрген реактивтиг ужар чүүл техниказын тургузарының, ону шериглерниң шиңгээдип алырының, ол техниканы соксаал чок сайзырангайжыдарының болгаш дээштиг дайынчы ажыглаарының эртем-техниктиг айтырыын шиитпирлээринге академия чугула рольду ойнаан болгаш ужар чүүлдүң улуг эртем төвү болуп турар.

Амгы үениң өөредилге-материалдыг баазазы, профессор-башкы составтың бедик мергежилдии ужудукчу-космонавтарның инженерлиг белеткелиниң сорулгазын чедиишкинниг шиитпирлээр арганы академияга берген. Академияның 14 доозукчулары ССРЭ-ниң ужудукчу-космонавтары болганынга, оларның аразында бистиң эртемчейивистиң бир дугаар космонавтызы Совет Эвилелиниң Маадыры Ю. А. Гагаринниң эрес-маадырлыг чоруунга академия чоргаарланып турар.

Академияның ат-сураа чүгле бистиң чуртувуста эвес, харын-даа даштыкыда безин алдаржаан болуп турар. Акы-дунма социалистиг чурттарның ужар чүүлүнүң хөй офицерлери академияның доозукчулары болуп турар.

Академия бодунуң 60 чылын чогаадыкчы күштериниң чечектелиишкининиң үе-чадазында демдеглеп турар. СЭКП-ниң XXVI съездизинге идепкейлиг белеткелдиң үе-чадазынче кирбишаан, ССРЭ-ниң болгаш акы-дунма социалистиг чурттарның чепсектиг күштериниң ужар чүүлүнге инженер кадрларны белеткээринге чаа-чаа чедиишкиннер-биле партийжи съездини уткуур, совет ужар чүүл эртемин хөгжүдеринге салыышкынын киирер дээш академияның коллективи күжениишкинниг ажылдап турар.

(СЭТА).

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

СЭТА болгаш ПМА: кыска дыңнадыглар, тайылбырлар

МАРН ТК-ның пленуму

УЛАН-БАТОР. (СЭТА). Моолдуң Араттың революстуг намының ТК-зының пленуму болуп эрткен. Улус ажыл-агыйының болгаш культураның хөгжүдер планының төлевилелин, а ол ышкаш 1981 чылда МАР-ның күрүне бюджединиң төлевилелин пленум чугаалажып көрген. МАРН-ның XVIII съездизин 1981 чылдың май 26-да чыылдырарын пленум шиитпирлээн.

МАРН марксизм-ленинизмниң тугунуң адаа-биле сырый каттыжып, социалистиг тургузуушкунунуң байлак дуржулгазын шиңгээдип алгаш, бодунуң ээлчеглиг съездизинге уткуштур бар чорууруң МАРН ТК-ның Бирги секретары, МАР-ның Улустуң Улуг хуралының Президиумунуң даргазы Ю. Цеденбал пленумга чугаазынга демдеглээн. Моолдуң ажылчы чоннары партияның XVII съездизиниң соолунде эрткен үениң дургузунда Совет Эвилелиниң болгаш социалистиг акы-дунма өске-даа чурттарның улустарының деткимчезинге даянып алгаш, чурттуң экономиказын база культуразын хөгжүдеринге, социализмниң материал-техниктиг баазазын быжыглаарынга улуг чедиишкиннерлиг болган.

Беш чылдарның дургузунда улус ажыл-агыйынга капитал салыышкыннары 15 миллиард төгерик четкен, оон ачызында бүдүрүлгениң кол фондулары 1,7 катап улгатканын Ю. Цеденбал айыткан.

Ажылчы чоннарның материалдыг чаагай чоруун болгаш культуразының деңнелин улам ынай бедидери чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң чаа беш чылда кол угланыышкыны болур деп, Ю. Цеденбал онзалап демдеглээн. Чедиги беш чылда национал орулгачы дыка өстүрери, улус ажыл-агыйының кол фондуларын 1,6 катап улгаттырары төлевилелде көрдүнүп турар.

У. КАШТАННЫҢ МЕДЕГЛЕЛИ

ОТТАВА. (СЭТА). Канаданың Компартиязының Чиңгине секретары У. Каштан Торонтога массалыг митингиге чүве чугаалааш, империализмниң күштериниң, бирги ээлчегде агрессчи НАТО блогунуң талазындан ажык өнчүк-чөнгээлер болуп турза-даа, Совет Эвилели тайбыңны болгаш улустарның айыыл чок чоруун быжыглаарынче, чэвырлыышкынның чорудулгазын хөгжүдеринче, боо-чепсекти дүжүрериниче угланган угланыышкынны чайгылыш чокка шиитпирлиг чорудуп турар деп, медеглээн.

Дайынның чайлаш чок болуру албан эвес деп Совет Эвилелиниң санап турарын У. Каштан онзалап демдеглээн. Пекин гегемонизм-биле империализм сүлчээлежип алгаш, дайын чайлаш чок болур деп, бодалга улустарны бүзүредири оралдажып турар. «Совет кыжаныышкыны» бар деп хоозун бодалды барыын талакы күрүнелерниң улустарын бүзүредирин империалистиг бөлүктерниң оралдажып турарын айытпышаан, У. Каштанның чугаалааны болза: «Совет Эвилелинден айыылзынарының кандыг-даа барымдаазы чок. Оон тайбыңга ынак даштыкы политиказы эки билдингир болгай».

Совет Эвилели-биле болгаш социалистиг өске-даа чурттар-биле бүгү талалыг кады ажылдажылганы калбартырынче У. Каштан Канаданың чазаан кыйгырган. Канаданың чазаанче ыйыышкынны кылып турган, оон шериг бюджедин көвүдедирин чедип алыр дээш Вашингтоннуң оралдажыышкынын У. Каштан шыңгыы буруу шапкан.

Мадридте

МАДРИД. (СЭТА-ның корр.). Европага айыыл чок чорук болгаш кады ажылдажылга талазы-биле Чөвүлел хуралдың киржикчилери 35 күрүнелерниң төлээлекчилериниң Мадридте ужуражыышкынының ээлчеглиг хаалгыг хуралдарынга экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганың айтырыгларын чугаалажып көөрү эгелээн. Люксембургтуң төлээлекчизи бодунуң туружун илергейлеп, чүве чугаалаан. Туский эвес медээлерни ёзугаар алырга, «Нинти рынокттуң» бодалын илергейлээн элээн каш бодалдарны чугаалажып көрген айтырыгларга хамаарыштыр ол илергейлээн. Күрүнелер аразынга садыг харылзааларын калбартырының темазынга боттарының чугааларын Финляндияның болгаш Филиппинниң төлээлекчилери тураскааткан. Оларның чугаалары ажыл-ишчи болгаш чогумчалыг утказы-шынарлыг болган.

Америк төлээлекчи М. Кампелманның чугаазы ужуражыышкынның өске киржикчилериниң чугааларындан ырак-та өске болган. Хуралдарның хаалчак характериниң дугайында Мадрид шуулганының бүгү киржикчилериниң дугуржулгазы турбуже, америк делегат ону үревишаан, бодунуң чугаазының бижимелин журналистерге дамчыдып берипкен болгаш ону пропаганда кылырынга ажытлаар сорулгалыг болган.

Журналистерге дамчыдып берген оон чугаазының бижимелин ёзугаар алырга, АКШ-тың төлээлекчизи бир янзы сорулгалыг болган. Барыын Европаның чурттарының хөй нуруузу социалистиг күрүнелер-биле экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылганы калбартырынга сонуургалдыын илергейлеп, аңаа холбаштыр АКШ-тан хамаарышпас политиканы чорударынче чүткүп турар болгай. Ынчаарга америк делегацияның баштыңы ол чурттарже ыйыышкын кылырын оралдашканы илдең болган. Совет Эвилелинге удур АКШ-тың «экономиктиг кызыгаарлаашкынчыларын» Барыын Европаның хөй чурттарының деткивээнин билдингир болгай.

Экономиктиг болгаш эртем-техниктиг харылзааларны улам-на кызыгаарлаар деп Совет Эвилелинге кыжанмышаан, ССРЭ-ге ыйыышкын кылыры — америк төлээлекчиниң ийиги сорулгазы болган. ССРЭ-ниң болгаш АКШ-тың аразынга эртем-техниктиг харылзаалар чүгле Совет Эвилелинге ажыктыг болуп болур деп, М. Кампелман үндезин чокка бадыткаарын оралдашкан.

В. ГОНЧАРОВ,
А. МЕДВЕДЕНКО,
С. МУРАВЬЕВ.

ИРАК-ИРАН ЧӨРҮЛДЭЭ

БАГДАД. (СЭТА). Ирак болгаш иран шериглерниң аразынга дайын чорудулгалары фронтунуң бүгү дургузунда үргүлчүлеп турар. Кадыг-дошкун тулчуушкуннар фронтунуң мурнуу талакы участогунда Сусенгерд хоорайның районунда ам-даа болуп турар. Ирактың шериг ужар чүүл күштериниң самолеттары болгаш армияның вертолеттары иран шериглерниң туруштарынче халдаашкыннар кылган болгаш оларның дириг күжүнге база дайынчы техниказынга элээн когаралдарны таварыштырганын Ирактың кол шериг командылалының дыңнадыында айыткан. Сусенгердтиң чоогунга Ирактың агаар камгалалының күштери ийи иран самолетту андара аткан.

Абадан хоорайның чанынга тулчуушкуннарның үезинде нефть шыгжаан черни өртеткен болгаш дайынчы иран катерни хемче андара боолапкан.

ТЕГЕРАН. (СЭТА). Сусенгердтиң чанында тулчуушкуннар кадыг-дошкун болуп турарын Тегеранның радиозу дыңнаткан. Доббре-Хардан суурнуң чанынга ирак шериглер аткаарлаар ужурга таварышкан деп ол дыңнадыгда айыткан.

Хорремшехр хоорайны ирактар ээлеп алган хевээр турар. Эрткен хүннерниң дургузунда Ирактың артиллериязы Абадан хоорайны үргүлчү боолап келген.

Сусенгерд, Абадан, Ахваз болгаш Дизфуль хоорайларның чанынга вертолеттарны ирактарга удур иранчар чедиишкинниг ажыглааныы Иранның чепсектиг күштериниң каттышкан штабының медээзинде айыткан.

АЛЖИР. (СЭТА). АУДР-ниң президентизи Шадли Бенджедидтиң даргалааны-биле Национал-хосталга фронтузу партияның Политбюрозунуң хуралы болуп эрткен болгаш делегейниң элээн каш чугула айтырыгларын, оон иштинде ирак-иран чөрүлдээни аңаа чугаалажып көрген.

1975 чылда иран-ирак дугуржулганы чедип алырынга Алжирниң ролюнуң дугайында АПС агентилелдиң дамчыткан дыңнадыында айыткан. Ирактың болгаш Иранның аразында чепсектиг чөрүлдээ ол ийи чурттарның улустарының эрге-ажыктарынга чөрүшкек болур турар деп, Алжир Улус-демократтыг Республиканың удуртулгазы санап турар. Ол чөрүлдээ делегейниң бо районунга дүшкүүрлүг чорукту одаан тургузуп, кожазы чурттарның айыыл чок чоруунга кыжаныышкын болуп, империализмниң, расизмниң болгаш сионизмниң шургуп кирeринге таарымчалыг байдалдарны тывылдырып турар.

Кожа ийи чурттарның аразында дайынны соксадырынче угландырган чаа иниципативаларны Алжирниң чазаа кылыр деп турар. Дайын чорудулгаларын доп-дораан соксадырынче болгаш боттарының шериглерин 1975 чылдың Алжир дугуржулгазынга айыткан туруштарже дедир эгидеринче Иракты болгаш Иранны Алжир кыйгырган.

БАГДАД. (СЭТА). Иран-ирак фронтуда ужар чүүлдү калбаа-биле ажыглаан шыңгыы тулчуушкуннар соксавайн турар. Сусенгерд чанында мурнуу участокта иран шериглерге агаардан согуушкуннар таварыштырганының түңнелинде Иранның дыка хөй санныг танкыларын, бронетранспортёрларын, хөй дириг күжүн чок кылган. Фронтунуң соңгу участогунга болган тулчуушкунга Ирактың ок-боолуг улуг складты ээлеп алган.

ТЕГЕРАН. (СЭТА). Иран чепсектиг күштериниң каттышкан штавының дыңнадыын ёзугаар алырга, мурнуу талага, Дизфуль, Сусенгерд болгаш Ахваз районунга ирак шериглерниң бурунгаарлаашкынын ара доктааткан. Абаданның алдыы талазында Бехменшир хемниң барыын эрининге иран шериг-агаар күштери ирак шериглерге согуушкуннар таварыштырган, олар улуг чидириглерлиг болган. Абаданны Ахваз болгаш Мехшехр-биле тудуштурган авто-оруктуң районунга ирак туруштарны иранчар артиллерия-биле күжениишкиниг боолаан.

ФРАНЦИЯНЫҢ КОММУНИСТЕРИНИҢ ПРОГРАММАЗЫ

ПАРИЖ. (СЭТА). Он ажыг чыл үргүлчүлээн шыңгыы кризиске Франция таваржып турар. Ажыл чок чорук, өртектүнениң аартаашкыны, демократтыг эргелерни болгаш хосталгаларны кызыгаарлааны, даштыкы капиталдан хамаарылга болгаш кризистиң өске-даа уржуктары чурттуң хамыктың мурнунда ажылчы чоннарның байдалынга аар салдарлыг болуп турар деп, Француз компартияның Чиңгине секретары Жорж Марше парлалга конференциязынга медеглээн.

1981 чылда болур президент соңгулдаларынга Францияның Компартиязының кандидады болбушаан, француз коммунистерниң программазын ол айыткан. Францияның мурнунда турар экономиктиг, политиктиг, социал болгаш культура айтырыгларын шиитпирлээр талазы-биле 131 саналды ол документиде киирген.

Француз коммунистер 80 чылдарда дараазында сорулгаларны салып турарын Ж. Марше айыткан: чогуур назылыг бүгү кижилерни ажыл-биле бүрүн хандырар, эвээш санныг тамчыктыг байларның болгаш чурттуң хамаатыларының чи хөй нуруузу — ажылчы чоннарның аразында деӊ эвес чорукту чайладыр, хуузунда хосталгаларны болгаш деӊ эргелерни французтарга магадылап бээр, ниитилелдиң амыдыралынга бүрүн эргелиг боол киржир арганы ажылчы чоннарның аныяктарынга болгаш бичии уругларынга хандырып бээр.

Чыл бүрүде 500 муң чедир кижиниң ажылдаар чаа черлерин тургузарын, улуг капиталдан болгаш кончаа орулгаларындан үндүрүглер хемчээлин көвүдедирин, ажыл төлевирлериниң адаккы хемчээлин өстүрерин, күш-ажыл байдалдарын экижидерин, пенсияларның хемчээлдерин улгаттырарын Француз компартия саналдап турар.

Дээрбечилерге согуушкун

КАБУЛ. (СЭТА). АДР-ниң девискээринде хөделип чоруп турар өлүрүкчү дээрбечилерниң артыышкыннарын чедиишкинниг узуткап турар. Бахтар агентилелдиң дыңнатканы ёзугаар алырга, Улусчу чепсектиг күштер, улусчу милиция, революцияның камгалакчылары отрядтар кылдыр каттышкан партийжи активчилер даштыкыдан АДР-ниң Бадахшан, Парван можуларынче чоруткан дээрбечи-өлүрүкчү хөлезиленикчилерни чок кылган. Тайбың чурттакчыларны өлүрүп, дерзиилеп болгаш үптеп турган ол дээрбечилерни америк, кыдат болгаш пакистан бүдүрүлгениң боо-чепсектери-биле чепсеглээн болган. Ол дээрбечилер боттарының даштыкы ээлериниң айтыышкынын ёзугаар хөделип турганын херечилээр документилерни олардан хураап алган.

ПЕКИНДЕ СУДТААШКЫН

Линь Бяонуң болгаш Цзян Цинниң «контрреволюсчу бөлүглежиишкиннериниң» хэрээниң талазы-биле суд Пекинде эгелээн. Ол бөлүглежиишкиннерниң 16 киржикчилериниң 10-у судтаттырып турар, өскелери амгы үеде дириг эвес. Буруудадыр түңнелде чугаалап турары-биле алырга, оларны партия болгаш күрүне удуртукчуларын, хөй санныг кадржаан ажылдакчыларны болгаш улус массаларын истеп-сүрүүшкүнү дээш, күрүне эрге-чагыргазын дүжүр октаар дээш оралдажыышкын, Мао Цзэдунуң амы-тынынче халдаашкын дээш, Шанхайга боо-чепсектиг үймээн дээш буруудадып турар. Ол — КУР-нуң үжен чыл төөгүзүнүң иштинде туруп көрбээн ховар политиктиг процесс болур: буруудаттырып турар он кижиниң тозу ККП ТК-ның Политбюро кежигүннери.

Ол кижилер судка ажылга болгаш политиктиг шугумга «чазыглары» дээш эвес, а «кеземче херээнге оңаажыр үүлгедиглери» дээш кирген дел, судтуң организакчылары чарлаан. Ол чарлалдың утказы болгаш сорулгазы шуут билдингир: судтуң организакчылары Мао Цзэдунунуң политиктиг угланыышкынын камгалаары, оон бодун болгаш маоизмни агартыры, «культура революциязының» үезинде ужур-дүрүм чок аажылаашкыннарны Линь Бяога болгаш «дөртке» чүдүрери, ол угланыышкынны чорутканының түңнелинде чурттуң халаптыг байдалга киргениң оларже болгаш өске-даа кижилерже чууй каары. Пекин чеже-даа кажарлап турза, кыдат улус болгаш делегейниң хөй-ниитизи судтаттырыкчылар-биле кады чаңгыс сандайга «культура революциязының» — хоойлу-дүрүм чок чорукту болгаш янзы-бүрү кемниг үүлгедиглерни тывылдырган «революцияның» эгелекчизи — Мао Цзэдунну «олуртпайн» барып шыдавас.

Судтаттырып турар он кижиниң буруудаттырган чүүлдери Мао Цзэдун, Чжоу Эньлай болгаш Маога эң чоок турган кыдат удуртукчуларының, оон иштинде амгы үеде пекинчи чагырганың эң шыдыыык бажында турарларының, чорудуп турган шугумундан дестелиз үнген дээрзи бүгүдеге билдингир. Ол дугайын «фашист диктатура» («культура революциязының» дүмбей чылдарын ам Пекинде ынча деп алап турзр апарган) үезинде хөй санныг «чугула чугаалар» болгаш «айтыышкыннар» (бир-ле дугаарында Маонуң бодунуң) херечилеп турар. Чогум харын ол «айтыышкыннар» оон күүседикчилеринге «эрге-чагырганы ээлеп алыр», азы, өскээр чугаалаарга, партия болгаш күрүне органнарын буза шавар, массалыг репрессиялар чорудар эргени берип турган. «Культура революциязы» кидин түлүк чоруп турда, Мао Цзэдун мынча деп медеглээн: «Бо бүгүнү доюлдуруп үндүрген кижи мен-не болгай мен». Оон бичии мурнунда ол «штабтарже отту ажыдар» (партия болгаш күрүне органнарынче дээни ол) деп дужаалды берген. Чжоу Эньлай 1967 чылдың январьда хунвэйбиннер болгаш цзаофаннар-биле (үймээнчилер) ужуражып тура, «Амгы демиселдиң кол-ла сорулгазы эрге-чагырганы ээлеп алыры чүве» деп оларны сургап турган. Ол болгаш өске-даа айтыышкыннарны күүседип турар үеде төл болгаш чер-черде партия, күрүне органнары, хөй-ниити организациялары (оон иштинде кыдат профэвилелдери болгаш комсомол) чылча шаптырган.

Мао Цзэдун удуртукчу ажылдакчыларның хөй кезиин кезедип шаажылаарының эгелекчизи турган, ам ону дыңнангыр күүседикчилер Линь Бяо, Цзян Цин болгаш оларның талалакчыларынче чууй каап турар. «Культура революциязы» «партияда эрге-чагыргада турар болгаш капиталистиг оруктап чоруп орар кижилерже угланган» деп харын-на ол эң баштай чугаалаан болгаш Лю Шаоци болгаш ККП ТК-ның өске-даа Политбюро кежигүннери, ККП ТК-ның секретарьлары, ККП ТК-ның провинция комитеттериниң секретарьлары, күрүне органнарының удуртукчулары мындыглар ол деп чарлаттырган. Олар истеп-сүрүүшкүннер, кадыг-дошкун аажылаашкыннардан когараан. «Культура революциязының» үезинде аажылаашкыннардан 727 муң кижи когараан, оларның иштинден 34 муң кижини «өлүрүүнге чедирген» деп буруудадыр түңнелде чугаалап турар. Ол дээрге херек кырында когарааннарның ынай кезии-дир. «Культура революциязындан» 100 миллион кижи когараан деп, Дэн Сяопин боду билингеи.

Бо политиктиг процессти долгандыр Кыдаттың дээди чагыргазында ам база бир бөлүк чөрүлдээлер тыптып келген. Суд дыка хөй шаптараазыннар соонда арай деп-ле эгелээни оон база бир херечилиг болур.

Даштыкы тайылбырлакчылар судту ККП-ниң XII съездизинге белеткелдиң база бир үе-чадазы-дыр деп санап турарлар, ук съезд Маонуң бүгү ажыл-чорудулгазынга болгаш «культура революциязынга», кыдат улуска шагда-ла аазааның ёзугаар, ам-на харын «албан езузунуң» үнелелин бээр боор деп бодап турарлар. Суд Маодан болгаш амгы удуртулгадан ол үениң бүгү-ле хоойлу-дүрүм чок аажылаашкыннары дээш харыысалгазын дүжүрээш, ындыг үнелелдиң юридиктиг «үндезилээшкинин» белеткээр ужурлуг.

Буруудадыр түңнелдиң авторлары ол үениң даштыкы политиказының айтырыгларынга дегбейн турарын даштыкы тайылбырлакчылар эскерип турарлар. Ол дээрге амгы кыдат удуртукчуларының Мао болгаш оон чоок кижилериниң чорудуп турганы даштыкы политиктиг угланыышкынны уламчылап турарын херечилеп турар-дыр.

М. ЯКОВЛЕВ,
СЭТА-ның политиктиг тайылбырлакчызы.

Делегейниң эң соңгу чурттарының бирээзи — Норвегия. Ол Скандинав чартык ортулуктуң соңгу-барыын талазында туруп турар. Далай ээтпектериниң болгаш мугулдурларының чурту (Норвегияны ынча деп адап турар) 387 муң дөрбелчин метр шөлдүг, 4 миллион чурттакчы чоннуг — норвегтер, саамнар, квеннер, шведтер болгаш өске-даа нацияларбар. Норвегия бедик хөгжүлделиг үлетпүр-аграр чурт. Оон экономиказында үлетпүрнүң, энергия хөй херглээр адырлары болгаш далай судоходствозу, балык тывыжы көскү черни ээлеп турар.

Чурукта: норвег лапландылар иви нежин эттеп кылыр талазы-биле шаандан бээр сургагжаан.

Л. Воронцовтуң фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

ТЫВА ДЫЛДА КИНОЛАР

Орус дылга ойнаан азы орузунче очулдурган уран-чечен кинофильмнерниң сөзүн тыва дылче очулдуруп, ойнаар (дубляж кылыр) ажылды бистиң республикага эгелээнден бээр ам он чыл болуп турар. Уран-чечен кинофильмнерниң сөзүн — мында тус-тус рольдарның чугаазын тыва дылче очулдурары болгаш ойнаары баштайгы үеде дыка берге турган. Ындыг болза-даа республиканың партия, совет органнарының удуртулгазы-биле, чогаадыкчы организацияларның деткимчези-биле дубляж кылыр ажыл элээн шуудаан болгаш эрткен он чылдарның дургузунда янзы-бүрү темаларлыг уран-чечен 99 кинофильмниң сөзүн орузундан очулдургаш, тыва дылга ойнаан.

Уран-чечен кинофильмнерниң сөзүн тыва дыл кырынче көжүрүп ойнаарынга республиканың хөгжүм-шии театрының чогаадыкчы коллективи идепкейлиг киржип келген болгаш киржип-даа турар. Сөзүн тыва дылче очулдургаш, баштай эң дээре ойнаан уран-чечен фильмнерниң бирээзи — «Кызыл шөл» деп кино. Коммунистиг партияның үндезилекчизи болгаш Совет күрүнениң тургузукчузу, делегей пролетариадының улуг башкызы болгаш баштыңчызы В. И. Ленинниң ол кинофильмде ролюнуң сөзүн РСФСР-ниң алдарлыг, Тыва АССР-ниң улустуң артизи, Тываның Күрүне шаңналының баштайгы лауреаттарының бирээзи Олег Намдараа дыка эки ойнап күүсеткенин кинокөрүкчүлери улуг сонуургал-биле хүлээп алган. «Кызыл шөл» деп ийи сериялыг болгаш тыва дылче очулдурган уран-чечен кинофильм республиканың кинофондузунда кирген.

Тываның хөгжүм-шии театрының бөлүк артистериниң идепкейлиг киржилгезиниң болгаш чогаадыкчы езу-биле ажылдааның түңнелинде «Совет Эвилелиниң элчини», «Бонивурнуң чүрээ», «Офицерлер», «Эрги ханалар», «Сээн холуңнуң чылыы», «Экии, Мария!», «Көжүп чоруур фронт», «Камонуң сөөлгү маадырлыг чоруу», «Ажык ном», «Тулчуушкунче чүгле «кырганнар» барып турар», «Төрээн чурттуң оолдары», «Мени талыгыр ыракче кыйгырывыт» деп уран-чечен кинофильмнерниң сөзүн тыва дылга чедиишкинниг эки ойнааны ол кинофильмнерни хүлээп алган комиссия-даа, хөй санныг көрүкчүлер-даа демдеглээн.

Оңгу беш чылдың доозукчу чылы — 1980 чылдың эгезинден бээр Чөөн Сибирьниң кинохроника студиязының Тыва дубляж салбыры уран-чечен 9 кинофильмнерниң сөзүн тыва дылче очулдургаш, тус-тус рольдарның чугаазын артистерге ойнаткан. Социалистиг хоойлу-дүрүмнү болгаш корум-чурумну эрес-маадырлыг камгалап турар совет милицияның ажылын көргүскен «Чүгле чаңгыс дүне» деп уран-чечен кинофильмниң сөзүн эки очулдурганын, республиканың хөгжүм-шии театрының бөлүк артистериниң чогаадыкчы болгаш кызымаккай ойнааның демдеглээри чугула.

Бо кинофильмниң кол маадырларының бирээзи — милицияның подполковниги, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи, партизан отрядының командири чораан Боровойнуң ролюнуң чугаазын Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Чадамба Монгуш чедиишкинниг ойнаан. Коммунистиг партияның болгаш совет улустуң эрес-маадырлыг шынчы оолдарының бирээзи Боровой Ада-чурттуң Улуг дайынының кадыг-дошкун хүннеринде база бир буянныг чүүлдү кылган: өскүс калган бичии оолду партизан отрядынга киирип алгаш, ону кижизидип, өстүрүп каан. Ол оол дайын сөөлүнде өөренгеш, милицияның генералы чедир депшээн болгаш Боровойнуң начальниги болган. Дайынның хоочуну Боровой, ооң кижизидикчизи — милицияның генералы амгы тайбың үеде социалистиг хоойлу-дүрүмнү быжыглаар, совет кижилерниң тайбың ижин, айыыл чок чоруун камгалаар, кем-херек үүлгедишкиннерин когун үзе узуткаар дээш бистиң бо хүннеривисте база-ла эрес-маадырлыг демисежип, ажылдап турарын «Чүгле чаңгыс дүне» деп уран-чечен кинофильмде тоожуп турар.

Генералдың ролюнуң сөзүн хөгжүм-шии театрының артизи Чылбак-оол Мортай-оол база чедиишкинниг ойнаан, а милицияның подполковниги Боровойнуң оглу — Сергей Боровой адазының изи-биле милицияның лейтенантызы болган. Ооң ролюнуң сөзүн артист Шириң-оол Хертек чогаадыкчы ёзу-биле эки ойнаан.

Коммунистиг тургузуушкунга, ылаңгыя аныяк салгакчыларны өстүреринге, кижизидеринге, өөрединге совет херээженнерниң идепкейлиг киржилгезин көргүскен «Амданныг херээжен» деп уран-чечен кинофильмниң сөзүн бо чылын тыва дылче база очулдурган бис. Чүге «Амданныг» дээнил дээрге, кинонуң кол маадыры Анна Александровна чигир фабриказында ажылдап турар. Ооң ролюнуң сөзүн республиканың хөгжүм-шии театрының артизи, Тываның комсомолунуң лауреады Дарый Монгуш көрүкчүлерге сонуурганчыг, билдингир кылдыр ойнап күүсеткен.

«Бирээ, ийи, үш — солдаттар чорупту!» деп уран-чечен кинофильмниң сөзүн артист Шириң-оол Хертек орузундан тывазынче эки очулдурган болгаш кинонуң кол маадырларының бирээзиниң ролюнуң сөзүн база чогаадыкчы ёзу-биле ойнаан. Ол кинода совет генералдың ролюнуң сөзүн артист Владимир Серен-оол тыва дылче билдингир-даа, солун-даа кылдыр дамчыдып шыдаан. Театрның өске-даа артистери, чижээ, Ирина Лопсан, Анна Ширнин-оол, Роза Серен-оол, Дыртык Монгуш, Куулар Сапык-оол, аныяк артистер Александр Ондар, Борис Байыр, Алексей Ооржак олар уран-чечен кинофильмнерниң сөзүн тыва дылга ойнаарынга идепкейлиг киржип турар. Чижээ, Сибирьге Совет эрге-чагыргазын быжыглаар, чаа амыдыралды тургузар дээш демиселди көргүскен «Адазы болгаш оглу» деп уран-чечен кинофильмде Соңгу чүк чурттуг остяк кижиниң ролюнуң сөзүн Александр Ондар эки күүсеткен. Ол кинофильмниң ийиги сериязының сөзүн тывазынче очулдуруп, ойнаарын Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 63 чыл оюнуң бүдүүзүнде доосkan бис.

Уран-чечен кинофильмнерниң сөзүн орузундан тывазынче очулдуруп ойнаары — нарын болгаш берге, харыысалгалыг чогаадыкчы ажыл дээрзин республиканың хөгжүм-шии театрының кол режиссеру, РСФСР-ниң алдарлыг артизи С. Оюн эки билип, Чөөн Сибирьниң кинохроника студиязының Тыва салбырының ажылынга практиктиг боттуг дузаны чедирип келген болгаш чедирип-даа турар.

Моон-биле чергелештир, киноларның сөзүн тыва дылче очулдуруп, ойнап турарынга четпестерниң барын демдеглевейн барып болбас. Чижээ, уран-чечен кинофильмнерниң сөзүн далаш-биле очулдурар, а очулганы чогуур негелдеге чедир редакторлаавас таварылгалар бар турган. Ол ышкаш киноларда орус артистерниң чугаалаар аянынга тыва артистерниң үнү чамдыкта дүүшпейн баарын амга чедир чайладып шыдаваанывыс четпес.

Тыва дылче сөзүн очулдурган уран-чечен кинофильмнерниң шынарын чугаалажып көөр талазы-биле көрүкчүлер конференцияларын Кызыл хоорайга болгаш районнарга амга чедир эрттирбейн турары база хомуданчыг. Ынчангаш, тыва дылче сөзүн очулдурган уран-чечен кинофильмнерниң дугайында боттарының бодалдарын, саналдарын «Шын» солун редакциязынче бижиирин бистиң республиканың кинокөрүкчүлеринден дилээр бодаан мен. Көрүкчүлерниң бодалдары, шүгүмчүлелдери болгаш практиктиг саналдары киноларның очулгазының шынарын экижидеринге улуг идиглиг болур ийик. «Москва карак чажынга бүзүревес», «Аныяк кадайы», «Парның изи-биле» деп уран-чечен кинофильмнерниң сөзүн чоокку үеде очулдурарын планнап турар бис.

Г. ДУГЕРЖАА,
Чөөн Сибирьниң кинохроника студиязының Тыва салбырының режиссеру.

ЭҢ ЭКИЛЕР МАКТАТКАН

Өрттү болдурбазынга өртке удур эки тура улусчу дружиналарның ролю улуг. Моон ужурунда оларның ажыл-чорудулгазының хөй-ниити көрүлдезин эрттирери чаңчыл болуп бар чоруур. Ындыг көрүлде Кызылдың өртке удур эки тура дружиналарынга болган. Аңаа дружиналарның дайынчы белениң болгаш оларның харыылап турар объектилериниң өртке удур байдалын хынап, сайгарып көрген.

Дружиналарның ажылының хөй-ниити көрүлдези чоруп турда чурттакчы чон ортузунга тайылбыр ажылын болгаш объектилерниң өртке удур байдалын экижидер талазы-биле бичии эвес ажылдар чоруттунган. Өртке удур демисежириниң болгаш ооң камгалалдың дүрүмнериниң дугайында хөй санныг беседаларны чонга таныштырган. Өртке удур дружиналар боттарының дайынчы белен байдалын бедидери-биле чогуур ажылдарны чорудкан. Дружиналарга быжыглаан объектилерниң өрттен камгалалын экижидери-биле элээн хөй практиктиг ажылдарны ол объектилерниң удуртукчулары-биле кады кылып чорудкан. Өрт өжүрериниң баштайгы херекселдерин белен байдалга тургускан, өрт өжүрер чаа херекселдерни немей тыпкан болгаш чамдык объектилерге тургулаан өртке удур дүрүм хажыдыышкыннарын чайлаткан.

Бо көрүлдеде бир чугула чүүл болза, чамдык коллективтерниң ажылчыннарын болгаш албан хаакчыларын өртке удур демиселдиң техниктиг минимумунга өөреткени, өртке удур тускай булуңнарны дерип тургусканы болгаш өртке удур демдектерни аскылааны болган. Бо ажылдар болза объектилерни өрттен идегелдиг камгалаарынга, өрт болур чоруктарның санын кызырарынга база өрт айыылындан болур когаралдарны болдурбазынга улуг идиглиг болуру чугаажок.

Көрүлдениң түңнелин үндүрген. Мурнундан тура эки ажылдап келген болгаш көрүлдеге чогууру-биле белеткенип, хөй ажылдарны кылган дружиналар көрүлдеге бедик үнелелди алганнар. «Росмясомолторгтуң» Тывада соодулга чериниң эки тура улусчу дружиназы (бүдүрүлгениң директору М. В. Мажов, өртке удур дружинаның начальниги П. Ф. Плющ) көрүлдеге бирги черни алгаш, Кызыл хоорккүскомнуң шилчиир кубогун, бирги черниң грамотазын болгаш 50 рубль түңнүг белээн чедип алган. «Тыва тудуг» трестиң № 14 механизация эргелелиниң эки тура дружиназы (эргелелдиң начальниги А. В. Дунев, өртке удур дружинаның начальниги А. А. Пастухов) ийиги черни ээлээш, хоорккүскомнуң грамотазы болгаш 30 рубль түңнүг белек-биле шаңнаткан. Ийиги, үшкү черлерни «Водоканал» эргелелиниң коллективиниң эки тура дружиназы-биле (эргелекчизи А. Н. Килин, дружинаның начальниги П. Е. Бачура) Кызылдың тараа сайгарар баазазының дружиназы (баазазының директору П. Л. Филиппов, дружина начальниги В. А. Борисов) алгаш, грамота болгаш 20 рубльдиң белээ-биле шаңнатканнар.

Өртке удур дружиналарның амгы көрүлдезинге үстүнде тиилекчи болганнардан аңгыда «Саян» универмагтың, Садыг министерствозунуң автобүдүрүлгезиниң, № 1 АТП-ниң автосептелге заводунуң, № 2 АТП-ниң болгаш өскелер-даа чамдык дружиналар бедик идепкейлиг киришкен.

Моон-биле чергелештир хоорайның чамдык бүдүрүлгелериниң удуртукчулары өртке удур дружиналарның белениң болгаш объектилерниң өртке удур байдалын тодарадып көөр болгаш улам экижидер сорулгалыг бо көрүлдени чедир үнелеп көрбээнин демдеглээри чугула. Ындыг бүдүрүлгелерге хамыктың мурнунда мебель фабриказын, типографияны, хлеб, пиво заводтарын, респотребсоюзтуң аң азыраар ажыл-агыйын, алгы заводун, пассажирлер АТБ-зин болгаш өскелерни-даа хамаарыштырар апаар. Бо бүдүрүлгелерниң удуртукчулары көрүлде үезинде бүдүрүлге объектилериниң өрттен камгалаарын экижидер талазы-биле немелде хемчеглерни албаан, оон туржук өртке удур хайгааралдың хоорай инспекциязының негелделерин безин эдип албаан болгаш көрүлдеге дружиналарын чорутпаан. А ол черлерде өртке удур дружиналар кошкак ажылдап турар. Өртке удур демиселди күштелдирериниң өске хемчеглери-биле бир дөмей чугула ажылды ынчаар көөр чорукту моон соңгаар болдурбазы чугула.

С. КУУЛАР,
ИХМ-ниң өртке удур камгалалының Кызыл хоорай салбырының начальниги.

Москва. Чурулга уран чүүлүнүң А. С. Пушкин аттыг музейинде Мадридте Прадо музейиниң чыылдаларындан XVI-XIX вектерниң испан чурулганың шилиндек чуруктарының делгелгези ажыттынган. Эл. Греко, Гойя, Веласкес, Сурбаран, Мурильо болгаш өске-даа шылгараңгай мастерлерниң 30 ажыг ажылдары мында кирип турар.

ЧУРУКТАРДА: делгелгениң залдарының бирээзинде; Франсиско Хосе де Гойяның «Хол майгыны» деп чуруу.

А. Чумичевтиң фотолары

СЭТА-ның фотохроникасы.

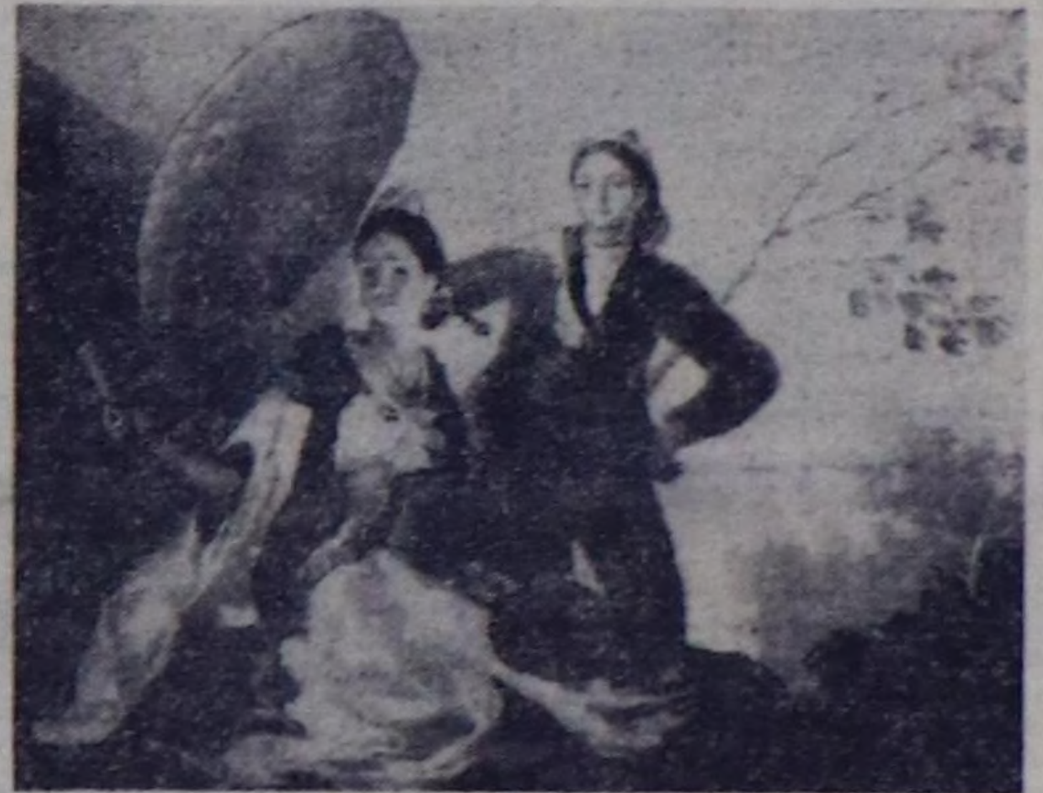

ЧОН ҮЗҮЛБЕС

Сеткилиңге тааржыр ажыл кижини сорук киирер, чалгынналдырар. Ону кылыры чиик ышкаш кылдыр сагындырар. Хүрең Солдуковна Серен база-ла бодунга таарымчалыг мергежилди шилип алган. Ам он сес чыл дургузунда ук ажылында чонга бараан болуп, мактадып чоруур. Ол дээрге Шуй суурнуң кедээ библиотеказының эргелекчизи-дир.

Библиотека Культура бажыңы-биле кады турар болгаш, олче эртенден кежээге чедир улус шууржар. Улуг-бичии номчукчулар чаа номнарны бижидип ап, библиотекага келгеш янзы-бүрү солуннарны, журналдарны сонуургаарлар. Библиотеканың дериглези үениң негелдезинге дүгжүп турар. Янзы-бүрү стендилерни, делгелгелерни өй-өйлеп солуп, чаартыр. Чаа номнарны номчукчуларга делгеп көргүзүп, таныштырып дыңнадып турар.

Библиотека тос муң ажыг ном фондулуг, доктаамал номчукчуларының саны үш чүс ажыг кижи. Хойжулар, чылгычылар, сарлык кадарчылары база библиотекадан номнарны ап номчуп турарлар.

Хүрең Солдуковна ак сеткилдиг ажыл-херээ-биле чаңгыс чер чурттугларының макталын чедип алган. Ону чон хүндүлээр. Ооң ажылын үнелеп, шаңнап мактап келген. Боду район Совединиң депутадынга база соңгуткан.

Партияның XXVI съездизин төлептиг уткуур дээш чон ортузунга идей-кижизидилгелиг ажылга төлептиг үлүүн киирбишаан, улам эки ажылдаарын ол чугула сорулга кылдыр санап турар.

К. АРБАЙ-ООЛ.
Бай-Тайга район.

«АЗАС» ААЛДАП ЧОРААН

«Тоора-Хем» совхозтуң малчыннары ниитиниң малын кыштан хүр-менди ажырар дээш шудургу ажылдап турарлар. Малчыннарның культура хандырылгазынче сагыш салыышкын база улуг. Чоокта чаа тускай культура-массалыг үнүүшкүннү совхоз дирекциязы, партком организастаан. Оларның составынга кижи, мал эмчилери, библиотекарь база чораан. Малчыннар концертти-даа көргеннер, лекцияны дыңнаан. Кинону база көргеннер.

И. ХҮРБЭЭ.
Тожу район.

ТВ

НОЯБРЬ 23-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — **«Үе».** Информастыг программа. 8.15 — **«Будильник».** 9.25 — **«Совет Эвилелинге бараан болуп тур мен!»** 10.25 — **«Кадыкшылга».** 11.10 — **«Эртенги почта».** Музыкалыг программа. 11.40 — **«Көдээ дугайында дамчыдылга».** 12.40 — **«Музыкалыг киоск».** 13.05 — **«Эртем болгаш техника».** Киножурнал. 13.20 — **«Делегейниң улустарының чогаадылгазы».** 13.50 — **Уран гимнастикага Интервидениениң кубогу дээш.** Софиядан дамчыдылга. 14.35 — **«Бонивурнуң чүрээ».** Хөй сериялыг уран-чечен телефильм. 2-ги серия. 15.40 — **«Силерниң чагааларыңар-биле».** Музыкалыг программа. 16.15 — **«Делегей панорамазы».** 17.00 — Хоккейге ССРЭ-ниң чемпионады. **«Спартак» — «Динамо».** (Рига). В. И. Ленин аттыг Төп стадионнуң Спорт ордузундан дамчыдылга. 19.15 — **«Корабльда балерина».** Мультфильм. 19.30 — **«Кино аян-чорукчуларының клуву».** 20.30 — **«Үе».** Информастыг программа. 21.05—22.50 — **«Катты-биле кады».** Останкино концерт студиязынга катты-хөг кежээзи. Төңгенде — медээлер.

НОЯБРЬ 24-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — **«Үе».** Информастыг программа. 8.40 — Эртенги сула шимчээшкин. 9.05 — Уругларга фильм. **«Чаңгыс классчылар».** (МАР). 10.20 — **«Билдингир-даа бол, эдептиг».** 11.20—РСФСР-ниң алдарлыг артизи В. Спиваковтуң удуртулгазы-биле камерлиг концерт. 12.00—Медээлер. 12.05—14.00—Чапсар. 14.00—Медээлер. 14.20 — Армян телевидениениң документалдыг фильмнер программазы. 15.15—**«Горизонт».** Ленинградтан дамчыдылга. 16.15 —**«Сээн лениничи библиотекаң».** —**Партия организациязы болгаш партийжи литература».** Ук чүүлдү бижээнинден бээр 75 чыл оюнга. 16.45—**«Улустуң аялгалары».** 17.00—А. В. Суворовтуң төрүттүнген хүнүнден бээр 250 харлаарынга. **«Полководчу»** деп документалдыг фильм. 17.30—**«Бистиң садывыс».** 18.00—**«Футбол тайылбыры».**

КЫЗЫЛДАН

18.30—19.00— Телемедээлер.

МОСКВАДАН

19.00—А. А. Блоктуң төрүттүнген хүнүнден бээр 100 харлаарынга. Күрүнениң академиктиг Моссовет аттыг театрының фильм-шиизи. 20.30—**«Үе».** Информастыг программа. 21.15—фильм-шииниң уламчызы. 22.30—23.35—Уран гимнастика талазы-биле интервидение кубогу. Софиядан дамчыдылга. Төңгенде—Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
КЫЗЫЛДАН

18.00—**«Питиплач биле Крокодил»** ойнаарактарлыг фильм.

МОСКВАДАН

18.30—**«СЭКП-ниң XXVI съездизин төлептиг уткуул!»** «Кубаньның ризи». Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, СЭКП-ниң Краснодар крайкомунуң бирги секретары С. Ф. Медунов дамчыдылгага киржир.

КЫЗЫЛДАН

19.00—**«Техниктиг информацияның медээлери».** 19.15—Документалдыг фильм. 19.25—**«Хөй-ниити амыдыралының экраны».** Дамчыдылга. 19.55—Чарлалдар. 20.00 — 21.10 — **«Ирей»**, уран-чечен телефильм.

КИЖИЛЕР АРАЗЫНДА КИЖИ

Бир чыл болганда хан төктүүшкүнү база катап эгелээн болгаш (баардан хырынче, ооргаш хустугуп үнген) мурнукузундан-даа күштүг болган. Бо удаада ону бистиң клиникавыска эккелген. Ийи литр хан куткан турувуста безин аар коллапс болу берген — чүректиң ажылы хенертен сулараан — судал-даа, хан базыышкыны-даа кошкап калган. Гемоглобин 27 хууга чедир кудулаан. Ханны хары угаа ийи венаже кудуп эгеледивис. Чоорту судалы болгаш ханының базыышкыны орталанып келди. Ындыг-даа болза хан кустуразы, иштинден хан төктүрү сес хүн уламчылаан. Хан төктүүшкүнү доктааган соонда безин аарыг кижиниң ниити сулараашкыны кедереп турган. Асцит — ижин сугланыышкыны — баарның аар-берге четпес ажылының бирги демдээ эгелээн.

Сергейниң ол аар-берге байдалдан адырары-биле беш неделя дургузунда бүгү хемчеглерни ап келдивис. Чоорту ол чүгээртеп эгеледи. Чүгле үш ай ажыг үе эрткен соонда, ону клиникадан үндүр бижип болур кылдыр сегереп келди. Ындыг-даа болза ада-иези оглун бажыңынче аппаарындан корткаңнар. Хан төктүүшкүнү дораан-даа катап эгелей берип болур болгаш ам ооң амы-тынын камгалаттынмайн барып болур дээрзин олар билип турганнар. Оларның-биле бистиң чөпшээрешпес эргевис чок турган, чүге дээрге баар циррозундан аараан кижилерниң сезен хуузу баштайгы хан кустуруушкунунуң соонда чыл четпейн өлү бээри ховар эвес болгулаар.

Ындыг аарыг кижилерге бистиң кезиишкин кылып турганывысты билир болгаш ол ада-ие оглунуң баарын кезип эмнээрин бистен дилээн.

Берге-ле сорулга. А ол аныяк арагачының баары эмин эртир баксыраан турган. Кезиишкин соонда ол баарның шыдажыл ажылдаары берге-ле, кезиишкинниң боду безин аңаа айыылдыг. Өскээр чугаалаарга, бистиң ажыл-херээвиске болганчок-ла болу бээри дег, ойталаары бир берге, ылапты идегел база чөгенчиг, ындыг байдал тургустунуп келген. Ол дугайын мен оолдуң ада-иезинге ажы-биле чугааладым. Адазы бажын халайтыпкаш, хая көрнү берди, оглунуң салым-чолун шиитпирлээрин авазы-ла билзин дээни илдең. Оолдуң авазы чайгылыш чокка дилей берди: «Федор Григорьевич, Силерге бүзүреп тур бис, бүзүреп тур бис...» Мээң ону эки-ле билбейн турарымны билип кааш, уламчылай-дыр: «Кезиишкинни кылып көрүңер, бурган авыралында, ойталавайн көрүңер, бисти өршээп көрүңер!..» — дээш ыыткырып ыглай берди.

Канчаар боор ам, мен чөпшээрештим.

Бо аарыгның үезинде баар бүрүшкээ бээр, хырындан болгаш шөйүндүлерден кээп, баарны дамчыштыр арыглаттынып эртер ужурлуг хан, ол бүрүшкек баарны эртип чадааш, саадап, ооң «шууруун» улуг бергедээшкин-биле эртер. Ооң уламы-биле ижин хоозунда хан дамырларының базыышкыны беш-алды катап улгадыр. Ол дамырлар ындыг базыышкынга шыдажыр кылдыр көрдүнмээн болганда, бичии-ле шириин дээр болза, азы харын деглээнде-даа чарлып, хан агыышкыны эгелеп болур... Хан агыышкыны катаптавазын дээш, ижин хоозунда дамырларның базыышкынын эвээжедир херек (бүгү-ле бичии дамырларның ханы баарже кирериниң мурнунда чаңгыс чоон венаже бөлдүнчү бээр — баарже кирериниң хаалгазы дег боорга ону хаалга-вена дээр). Базыышкынны канчаар кошкадырыл? Ону кошкадырда, хаалга-вена-биле ооң адаанда чадагай венаның аразынга хан дамчыыр чаа алырык («дамыр») кылыр апаар.

Диаметри 1,5—2,5 сантиметр хемчээлдиг, ханазы чуга ол ийи чоон дамырны хостаары — кезер эмчиниң нерви системазынга улуг шылгалда. Ол ийи венаже кирип турар бичии дамырларның ханажыгаштары аажок чуга болгаш дартагар болгулаар. Оларга бичии дээрге-ле чарлы бээр — хан агыышкыны эгелээр, ону доктаадыры берге. Бистер хөрек клетказын ажыткаш, баарны өрү көдүргеш, ол дамырларның артындан оларга чедип турар бис.

Хан дамчыыр алырык «дамыр» кылдыр ону даарап үндүрери — нарын айтырыг. Веналарның ханалары папирос саазыны дег чуга, ине-биле оваарымча чок калаарга-ла дытты бээр, ынчаарга чаңгыс эвес, он-он беш катап шанчып даараары негеттинер болгаш ол дамырларның ханаларын орбайн кожалавыштыр чыыра тыртар херек. Айыыл болза кезер эмчиниң шимчээшкин бүрүзүн келеп чыдар. Кончуг шын кылган кезиишкинниң соонда безин аарыг кижи өлү берип болур. Чүге? Кижиниң арага-биле үр-ле хораннап келгениниң түңнелинде баарның ажылының чедимче чок болу бергенинден ол хамааржыр. Кезер эмчи хөй күштү үндүрген, бодунуң билиин ажыглаан, кезиишкин бригадазын киириштирген, а аарыг кижи өлген. Өлүм эмчиниң буруузу-биле болбаан-даа болза, өлген кижиниң төрелдери-биле ооң ужуражылгазы кандыг болурул?

Номчукчу мени кезиишкинниң бергезин эмин эртир хөөредип турар дивезин дээш, бистиң чуртувуста аарыг кижиге «хоржок» деп чугаалаарын бистер ышкаш күзевейн чоруур кезер эмчилер, салымныг эртемденнер эвээш эвес дээрзин чугаалап каайн. Ынчаарга элээн каш чылдарның дургузунда ындыг кезиишкиннерни бистиң чуртувуска чүгле бистиң клиникавыс кылып турган.

Сережага кылган кезиишкин эки болган. Ийи ай болганда клиникадан үндүр бижидип алган, байдалы эки. Үш чыл болганда меңээ кээп шинчиткен. Ол үениң дургузунда хан төктүүшкүнү болбаан. Арагаларын шуут кагган. Институтту доозуп алган. Кадайлыг. Уруглуг.

Арагалаашкынның уламы-биле тыптып турар баар циррозу делегейниң медицина хөй-ниитизин дүвүреттирбишаан. 1975 чылда Кадык камгалалының бүгү делегей организациязы арагалаашкын айыылының улгадып турарының айтырыының талазы-биле отчетту парлаан. Ол отчетта баар циррозунче улуг кичээнгейни угландырган. Бо талазы-биле чээрби беш чурттарга хамаарышкан сан-түңнерни чижек кылдыр киирген: чурттакчы чонунуң кижи санынга онаалдыр араганы эң-не хөйнү ижип турар чуртта (Франция — 24,66 литр) баар циррозундан өлүр чорук араганы эң-не эвээшти ижип турар чурт-биле (Финляндия — 4,16 литр) деңнээрге он катап хөй болуп турар. Кадыг арагаларны азы чымчак арагаларны ижип турарында ылгал чок.

Кадык камгалалының бүгү делегей организациязының арагалап тывылган баар циррозунче ындыг чүткүлдүг кичээнгей салып турары таварылга эвес. Ындыг аарыглыг кижилерни эмнээринге, ажаарынга улуг түңнү күрүне чарыгдап турар болганда, олар ниитизи-биле бюджетке улуг когаралды таварыштырып турар. Ол организацияның медээзи-биле алырга, эмнелгеге чыттырып эмнээн аарыг кижилерниң 10—15 хуузу арагалаашкынның уламындан тывылган аарыглардан качыгдап турар. Кадык камгалалынга бердинген акшаландырыышкынның 40 хуузу оларны эмнээринге үнүп турар. Чоннуң чаагай чоруунуң дугайын бичии-даа бол бодап чоруур кижиниң улам бодаарынче албадаптар коргунчуг түң-дүр.

Кижиде арагага хораннаттынмайн барып болур хире орган херек кырында чок. Чижээ, арагалаар кижилер, арага ишпес кижилерге деңнээрге, пневмониядан 3—4 катап хөй аарыыр. Өкпе туберкулезундан база шак-ла ындыг. Ылангыя улгады берген назылыглардан араганы кайы-хамаанчок ижер кижилер хөй аарыыр.

Ижин-шөйүндү талазынга араганың хоралыг дээжи черле билдингир. Арага ишпес кижилер-биле азы чымчак арагалар ижип чоруур кижилер-биле деңнээрге, водканы нар-шээр чокка ижер кижилер ижин рагындан хөй аарыыр. Американга чымчаткан спирттиг арагалар ижер талазы-биле улуг кампания эрттирген. Чижээ, вискини соодалыг суг-биле холуп ижип турган. Түңнелинде ижин рагындан аараан кижилерниң саны оранчок кызырылган.

Чүрек, коду, баар, дамырлар — бо бүгү органнар арагадан бир дөмей качыгдап турарлар. Ындыг-даа болза эң-не аар уржуктарны арага мээге болдуруп турар дээрзин чугаалаттынган болгай.

Бир швед эртемдениниң бижип турары болза: «Мээ тургузуунга өскерилгелер чүгле хоочун арагачыларынынга болуп турар эвес. Ындыг өскерилгелер араганы каш чыл улаштыр доктаамал ижип келгениниң түңнелинде база тыптып болур. Стокгольмда Каролина эмнелгезиниң чанында арагачылар эмнээр клиниканың 20 пациентилеринге (аарыг кижилеринге) эрттирген хайгааралдың көргүзүп турары-биле алырга, бүгү-ле шинчилеп турган пациентилерниң мээлериниң хемчээли бичелээн, бодунуң-биле чугаалаарга, «мээлери бүрүшкүлеп калгылаан» болган. Оларның аңгызы араганы дөрт чыл дургузунда, өскелери ортумаа-биле он ийи чыл дургузунда ижип келгеннер.

Оларның шуптузунда мээниң соолбурап, бичелээриниң ёзулуг демдектери бар болган.

Бодал сактыышкыны болгаш өске функцияларның боттанып турар чери — мээ карты өскерилиишкиннерге таваржып турар. Ынчаарга аңгы-аңгы пациентилерге ол өскерилгелер мээ картының аңгы-аңгы участоктарынга тывылгылаан. Оларның шуптузун психология тестилери-биле база хынаан. Беш кижиниң угаан бодаар шинээниң кудулааны тодаргай болган. 19 пациентиниң хавак талазында, 17 пациентиниң чүшкүү талазында өскерилгелер бар болган» («Дагене нюхетер», Стокгольм).

(Уламчылыг).

(Эгези №№ 266, 267, 269 «Шында»).

агаар

Бөгүн республика девискээринге шокар булуттаар, эртенги үелерде туманнаар, хаттың күжү кошкак. Агаарның температуразы хүндүс 11—16, дүнелерде 25—30 градус соок болур.

Кызылга база шокар булуттаар, хаттың күжү кошкак, агаарның температуразы хүндүс 12—14 градус соок.

Автооруктарга дошталчак, туманныгда 500 метр чедир көстүр, өске үелерде көстүрү эки.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

НОЯБРЬ 23-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Орду сүлчээзиниң аспаанда» 9.30, 12.10, 15.00, 17.50, 20.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сержант Цыбуляның хөглүг аян-чоруу» 9.00, 13.20, 19.30, **«Али-Бабаның болгаш дөртен дээрбечилерниң ужуралдары»** 10.40, 15.00, **«Өг-бүле амыдыралындан болуушкуннар»** 17.40, 21.10 шактарда.

«ВОСТОК»: Киночыынды 11.00. **«Эң баштай ашакка барганы»** 12.40, 14.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

НОЯБРЬ 24-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Ооргазынче боолапкан» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (узаткан), 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Өскүс акым» 9.20, **«Волочаев хүннери»** 11.00, 13.00, **«Орду сүлчээзиниң аспаанда»** (2 сериялыг) 15.00, 17.50, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Оваартыңар! Чыланнар!» 15.00, 17.30, 20.00 шактарда.

ЧАРЛАЛ

Тыва респотребсоюзтуң үлетпүр комбинадынга вино болгаш консерва цехтеринге ажылчыннар (херээженнер), даараныкчылар, таңныылдар, доскаар куржакчылары, слесарьлар, электрик херекселдериниң ап турар. Ажылче албан чериниң автобузу-биле чедирер. Келир чери: **Кызыл хоорай, Загородная деп переулок, бажың № 25. Телефону: 2-42-30.**

Редакцияның адрези:
Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3, ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75 харыысалгалыг секретарының 2-23-35, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, пропаганда килдизиниң 2-31-75, культура килдизиниң 2-23-54, көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47, үлетпүр килдизиниң 2-31-75, чагаа килдизиниң 2-41-27 информация килдизиниң 2-20-60, корректорларының 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тираж 17866. Чагыг № 2881
СОЛУН НЕДЕЛЯДА
6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1)
ТС—01785